

ישיבה מס' 2 – 24.2.1999 – אופייה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית וההשלכות על מעמד הערבים בישראל

מרדכי קרמניצר: ערב טוב. קודם כל אני רוצה לקדם בברכה את דוד קרצ'מר ואת יצחק רייטר, שלא היו במפגש הראשון, שמצטרפים אלינו. אנחנו גילינו את השיטה איך מתמנים אנשים להיות שרים בממשלת ישראל. השיטה היא שמקבלים הצעה מאתנו להצטרף לקבוצה הזאת. הצענו למישהו ארנס להיות חבר ואז מינו אותו להיות שר ביטחון. הצענו למאיר שיטרית לאחרונה להיות חבר והוא התמנה להיות שר האוצר. לכן, עכשיו יש מתח גדול במערכת הפוליטית מי יהיה האיש הבא שיקבל מאתנו הצעה, כי המשמעות של זה היא ברורה. אני שמח לפתוח את המפגש השני. יש לנו נושא מאוד כבד. החלטנו ביחד בפעם הקודמת לתפוס את השור בקרניו כבר בהתחלת העבודה שלנו. הנושא הוא המשמעות של היות ישראל מדינה דמוקרטית וההשלכות של זה על השסע היהודי ערבי. נדמה לי שכדאי לשלב בתוך הדיון את השאלה איפה יש מקום לסטיות מהמודל הדמוקרטי, אם יש כאלו, סטיות שנובעות מהאיבר האחר של ההגדרה של המדינה הזאת כמדינה יהודית, כי אחרת הדיון שלנו לא יהיה דיון שלם. יש לנו שני פותחים, עאדל מנאע וסמי סמוחה. עאדל יהיה הפותח הראשון. בבקשה.

עאדל מנאע: תודה. כמו שמוטה הקדים ואמר, למעשה הדיון שלנו יהיה על אופייה של ישראל או הגדרתה כמדינה דמוקרטית ויהודית או יהודית ודמוקרטית והשלכות של הגדרה זו על מעמד הערבים בישראל.

חלק מהדברים הם בנאליים וידועים, במיוחד לקהל הנמצא כאן ולכן אני לא אנסה במסגרת הזמן הקצר שיש לי, לתאר את המציאות או לתאר את הדברים, שהם ברורים מאליהם. מה גם שכל אחד מאתנו קיבל חומר רב לקריאה, חומר מעניין, ולכן ננסה פשוט לא להתייחס לדברים שהם ברורים מאליהם או שנמצאים בחומר הקריאה. מה שאני אעלה בזמן הקצר שיש לי זה כמה דברים שיעוררו למעשה את הדיון וגם באותו זמן יביעו עמדה מסוימת בנושא הזה. מוסכם על רוב החוקרים, שישראל אינה דמוקרטיה ליברלית כמו שכתוב בחלק מהחומר שקיבלנו. מוסכם גם שישראל אינה דמוקרטיה בין-קבוצתית או קונסוציונלית, כמו מדינות באירופה ובמקומות אחרים בעולם, כגון שוויץ, בלגיה, קנדה וכו'. רוב החוקרים גם לא חושבים שישראל היא מדינת אפרטהייד או מדינת עם-אזונים, למרות שיש כאלה שחושבים כך וחלקם מוזכרים במאמר של סמי.

ברור שישנם שני מרכיבים חשובים בהגדרתה ובאופייה של מדינת ישראל, שיש ביניהם מתח, דמוקרטיה מצד אחד או דמוקרטיה מצד אחד ויהודית או אם תרצו מדינתו של העם היהודי מצד שני. השאלה המרכזית היא, כמדינה יהודית וציונית, עד כמה היא דמוקרטית ועד כמה היא יותר יהודית.. בעיקר עד כמה היא דמוקרטיה אתנית, כמו שסמי סמוחה קורא לה, ואנחנו תכף נשמע מסמי את ההתייחסות שלו. אפשר לקרוא לזה בשמות אחרים, כמו דמוקרטיה לקויה, למשל. אפשר לקרוא לזה כמו נדים רוחנה, שהספר שלו הוא לדעתי אחד הספרים הטובים בנושא, אחד הדברים המאוזנים והטובים בתחום שנכתבו ופורסמו לאחרונה. מדבר על מדינת ישראל כמדינה אתנית, מדינה יהודית, שיש בה משטר דמוקרטי. ייתכן שזו סמנטיקה, אבל ייתכן שלא, נשאר את זה תכף לדיון. כלומר, מדובר במדינה אתנית, מדינה יהודית. לא בדמוקרטיה פורמלית דקה. זה למעשה קרוב יותר לתיאור של נדים רוחנה.

אלה כמה ניסיונות לאפיונים כלליים, כשבה אני עוד לא מביע עמדה ברורה. כמה שאלות אחרות, שאני מניח שנדון בהם, ואני רוצה להעלות גם כן. ראשית, עד כמה המצב הוא סטטי. בדרך הטבע רוב הכותבים על הנושא לא בוחנים את הנושא בצורה של התפתחות היסטורית או מה היה עד עכשיו, למרות שיש פה ושם התייחסות לתקופות שונות. עד כמה המצב הוא סטטי ועד כמה יש פה תהליך של דמוקרטיזציה מצד אחד ואולי, להפך, פונדמנטליזציה או דה-דמוקרטיזציה מצד שני, בישראל ובחברה הישראלית.

כמובן, אם יש תהליכים כאלה, צריך לבחון איך זה משפיע על החברה הערבית או על האזרחים הערבים בישראל.

שאלה נוספת, שעולה באופן טבעי כשדנים במשטר בישראל ומגבילים את עצמנו לתחומי הקו הירוק, היא עד כמה זה מוצדק לדון במדינת ישראל, במנותק מהקשר עם השטחים הכבושים. עד כמה אפשר למעשה, כמו שעושים חלק מהחוקרים, לדון בישראל בגבולות הקו הירוק ולא להתייחס למצב, שנמשך כבר שלושים ושתיים שנים ואי אפשר לדעת מתי זה יסתיים או איך זה יסתיים, בו ישראל למעשה כובשת שטחים פלשתינים וחלק אחר מהעם הפלשתיני, כשברור ששם

אין דמוקרטיה, אלא שלטון צבאי וכיבוש. השאלה היא איך זה משתלב בתוך הנושא שלנו. לדעתי, השאלה של הסכסוך או של עתיד השטחים, חייבת להיות, אם דנים מבחינה היסטורית ואם דנים בשאלה הזאת כשאלה עתידנית, בלתי נפרדת מהדיון שלנו באופייה של מדינת ישראל. כי ברור שישנה קורלציה מסוימת בין אלה שמחייבים משטר דמוקרטי שיבוא לקראת המיעוט הערבי בישראל, מבחינת שוויון זכויות והזדמנויות, לבין הנושא של פתרון הסכסוך הלאומי עם הפלשתינים. לכן צריך לבחון את השאלה של דמוקרטיה ויהדות של המדינה, יחד עם הנושא של המצב בשטחים ועתיד היחסים בין הפלשתינים בכלל לבין ישראל.

כאן אני רוצה להתייחס במידה מסוימת למאמר של סמי שנשלח אלינו לקריאה ולעבודות האחרות שלו. בסך הכל אני חושב שגם אני מסכים עם התיאור העובדתי של סמי, לגבי המציאות, בה אנחנו חיים. זה בהתייחס למבנה המשטר האתני וחוסר הניטרליות של המדינה בגלל יהדותה. כמו כן, ההדרה של המיעוט הערבי מהטוב הציבורי, שלא לדבר על העניין של הפליות ברורות וגלויות אלא גם דברים שהם לפעמים נסתרים ופחות גלויים. כל הדברים האלה, שאינם מאפשרים כמובן למיעוט הערבי בישראל מימוש שוויון זכויות והזדמנויות.

כלומר, אין לי ויכוח עם סמי בתיאור המציאות. מצד שני אני כן מסכים עם עזמי בשארה ועם הביקורת שלו ולא רק עם עזמי במאמר שקראנו, אלא גם עם ביקורת אחרות שקיימות על התיאור או המודל של הדמוקרטיה האתנית, שטוענות כי מדובר בתיאוריה שהופכת את המציאות למודל.

את המציאות הקיימת הופכים למודל ואז אומרים שהמודל הזה יכול להיות לא רק בישראל, אלא שיש לנו פה ספקטרום של דמוקרטיה שונות. מנסים להפוך את זה למודל אבל לא כל כך קל למצוא דוגמא כמו ישראל, בגלל המרכיבים הייחודיים של האופי, המציאות, והקונטקסט הישראלי. הסכנה שבזה, כמו שעזמי מציין והוא לא הראשון וגם לא היחיד, היא שלמעשה הופכים את המציאות למודל וכך מעניקים לגיטימציה למציאות. גם אם סמי, ואני שמעתי ממנו בהזדמנות אחרת, לא מתכוון לזה נורמטיבית. גם אם הוא כחוקר לא מתכוון לזה נורמטיבית, בהחלט ישנה סכנה שכשהופכים את המציאות למודל, אפשר גם לייצא אותו, במיוחד לעולם השלישי, כמו שלמעשה במידה זו או אחרת סמי מציע במאמר שלו.

נדמה לי גם שהמציאות שמצייר אותה סמי ושאיני מסכים איתה באופן כללי היא מורכבת יותר והיא משתנה גם בגלל מרכיבים פנים ישראליים- המציאות הפנים ישראלית, היהודית, המציאות האזורית הערבית וגם הגלובלית- כשכל המרכיבים האלה ללא ספק משפיעים על ההתפתחות של האופי של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. אולי אפילו אפשר גם להביא מרכיבים נוספים.

למשל, קשה לי להשתחרר מהרושם שסמי מזניח את ההתפתחות ההיסטורית או את הקונטקסט ההיסטורי. אומנם הוא לא היסטוריון, אבל בכל זאת, ישנה שאלה לגבי התקופה של הממשל הצבאי, שהוא במשפט אחד מזכיר אותה. מבחינתו, גם עד '66 חל על ישראל אותו מודל של דמוקרטיה אתנית. השאלה שמאחורי זה היא, מהו הגבול, שמדינה אתנית יכולה לשלול את זכויותיהם של המיעוט והיא עדיין תיקרא דמוקרטיה? מה יקרה אם הציבור בישראל ידרוש יותר ויותר שלילה של זכויות הערבים – וסמי מציין את זה שהוא מוכן לזה ודורש את זה – וההתפתחות תהיה לאו דווקא בכיוון של יותר שוויוניות? זו שאלה לדיון מבחינת המודל הזה.

סמי, בעניין היצוא של המודל הזה, נדמה לי שאתה מזכיר את סוריה ואת מצרים, כדוגמאות שאם יהיה אצלם תהליך דמוקרטיזציה, הם יכולות להפוך גם כן לדמוקרטיה אתנית וכך גם כן מדינות אחרות בעולם השלישי. אבל השאלה היא איפה ההקבלה בסוריה ומצרים למצב במדינת ישראל, כאשר יש לך קבוצה דומיננטית אתנית או לאומית אחת וקבוצה אחרת שהיא מיעוט לאומי.

במצרים אני מכיר רק מצרים, קופטים ומוסלמים, זו שאלה של דת, לא בדיוק שאלה של לאום או קבוצה אתנית אחרת. אלא אם אתה רוצה לפתח את החלוקה הזאת למשהו שלא קיים עכשיו. אותו הדבר בסוריה. אנחנו מדברים שם על קבוצות דתיות ולא על קבוצות לאומיות או אתניות. כך שאני לא רואה את ההקבלה פה, כשאתה מזכיר את הדוגמאות האלה.

שאלות לעתיד, מכיוון שאנחנו בלאו הכי מנסים למצוא גם פתרונות לעתיד. האם דמוקרטיה אתנית זו תחזיק מעמד, גם אם למשל לא תקום מדינה פלשתינית. כולם מניחים שיהיה פתרון ותקום מדינה פלשתינית ואז לערבים בישראל יהיה יותר נוח ותהיה השוואת זכויות וכו'.

נגיד שלא תקום מדינה פלשתינית וימשיך הכיבוש, ימשיך הדיכוי ויהיה שם סכסוך אלים יותר, מה יקרה אז? האם המודל של דמוקרטיה אתנית גם כן יחזיק?

לסיכום, לדעתי המקרה של הדמוקרטיה הלקויה, הדמוקרטיה האתנית הישראלית, הוא מורכב וייחודי באופנים רבים, לכן לדעתי קשה מאוד להופכו למודל. בזה אני רוצה לסכם את העמדה בנושא של הדמוקרטיה האתנית.

נקודה שניה חשובה, שמשמעת מהדברים שאמרתי קודם, לגבי האופטימיות של יציבות המודל הזה, אפילו עם שיפורים שייכתנו, כמו שסמי צופה או רוצה שיקרה, מבחינת המיעוט. אני לא בטוח, שאנחנו צועדים לכיוון הזה, במיוחד על פי שלוש שנים האחרונות בפוליטיקה הישראלית, ובכלל ההתפתחות הסקטוריאלית בישראל. האם אנחנו צועדים לכיוון הזה או אולי לכיוון ההפוך ומה המשמעות של זה.

אני רוצה להגיד, ובוזה אני אסיים, שהמודל של דמוקרטיה אתנית מחזיק מעמד עד עכשיו ומתפקד, בעיקר בגלל חולשתם של הערבים, לא בגלל כוחו של המודל. קשת האופציות, העומדות בפני הערבים, שהיו ריאליות עד עכשיו והמציאות והחולשות של הערבים, הם שאפשרו את שיתוף הפעולה בצורה זו או אחרת של האוכלוסייה הזאת עם המציאות, לא הכוח או היציבות של המודל הזה. הדבר יכול להשתנות בזמן של משבר זה או אחר שיכול לבוא מסיבות שונות, בגלל התפתחויות פנים ישראליות יהודיות, או התפתחויות בשטחים כמו שרמזתי, או בגלל שהמיעוט הערבי בעצמו לא ישתף פעולה עם המציאות הקיימת וידרוש הרבה יותר ממה שיש לו עד עכשיו. תודה רבה.

מרדכי קרמיניצר: תודה לעאדל.

סמי סמוחה: בדברי הפתיחה אני לא הולך להתרכז במודל הזה. אתה הקדשת לו מספיק. אני רוצה לתת דווקא מבט מקור, כולל יותר. אגב, המאמר שקראתם על המודל הוא מ-96' וקצת מיושן. יש שני מאמרים חדשים, שלא פורסמו, בהם המודל מפותח מבחינה תיאורטית, מה שאין במאמר הזה. גם היישום לגבי ישראל הוא במידה רבה שונה מהיישום במאמר הזה.

אליעזר דון יחיא: מאמר שפורסם יותר מאוחר, באנגלית.

סמי סמוחה: זה נוסח משופר של מאמר מ-1990 שם זה הופיע לראשונה. אבל יש שני מאמרים חדשים שלמעשה תוקפים את העסק בצורה ישירה יותר וגם שיטתית יותר. במאמר ההוא, שהזכרתי, יש הבחנה בין מספר מודלים של דמוקרטיה: שני דגמי משנה של דמוקרטיה ליברלית: דמוקרטיה רב תרבותית, כשזהו למעשה ניסיון ראשון להתמודד מבחינה קונספטואלית עם המשמעות של המושג הזה ודמוקרטיה קונסוציונלית, שזה מושג ותיק. דמוקרטיה אתנית, שזה המושג שהזכרת, שם מופיעים שלושה דגמי משנה שלו-הדגם המוקשח, הדגם הסטנדרטי והדגם המשופר. ביחס לכך שאמרת שאין איזשהו ממד היסטורי, ההבחנה בין תתי הדגמים מאפשרת איזושהי התפתחות במודל עצמו. מודל נוסף הוא דמוקרטיה של עם אדונים, שהוא למעשה דגם לא דמוקרטי.

הקונספציה בכל הטיפולוגיה הזאת היא שדמוקרטיה ולא-דמוקרטיה נמצאים על רצף. אין פה משהו קטגורי, שאתה יכול להגיד זהו זה והשאר לא. זהו רצף. יש מקרים לא ברורים, יש שטח אפור די גדול. לכן הרבה פעמים קשה לנו להגיד אם זה באמת מקרה דמוקרטי או לא דמוקרטי. ישנה עוד הנחה, שלא כל אחד מקבל אותה, והיא שיש סוגים שונים של דמוקרטיה. בעצם זה שאתה עושה טיפולוגיה, אתה מאמין שיש דרכים שונות לממש את הדמוקרטיה או לפתור את הבעיות של השונות האתנית, התרבותית, הלאומית בדרכים שונות. כך בעוד שישנה הנחה אחרת, המקובלת על ידי הרבה אנשים, והיא שיש רק דמוקרטיה מסוג אחד, דגם אחד בלבד, ויש לה וריאציות. במציאות הוא מתגלה בצורות שונות, אבל בסך הכל מדובר על אותו דגם. למשל, זו הגישה של בני נויברגר לכל הנושא. בישראל ובמדינות אחרות יש דמוקרטיה אחת, דמוקרטיה ליברלית. הדמוקרטיה הקונסוציונלית זה מין וריאציה מבחינת זכויות, אבל בעיקרון זה אותו דבר.

אני לא מקבל את הגישה הזאת, כי אני חושב שדמוקרטיה היא המנגנון לניהול קונפליקטים, ויש מנגנונים שונים לניהול קונפליקטים, שכולם הם סוגים של דמוקרטיה. אני ביעף אעבור, ואגיד כמה מילים על כל מודל והאם הוא מתאים לישראל או לא מתאים לישראל. הדגם הראשון, הליברלי, הבסיס שלו, המהות שלו, הוא שלכל האזרחים, או לכל מי שנחשב כחלק מהמדינה, לאו דווקא חלק מהחברה, אלא מהמדינה, יש זכויות פרט. יש כאלה שמסתפקים בזה. בכל הדמוקרטיות מקובל שיש זכויות פרט. יש לציין כי היום כבר לא מקבלים את המושג של דמוקרטיה כשלטון הרוב. זה מושג קלאסי, אבל מאוד מיושן. כאמור, מדובר בזכויות פרט לאזרחים, ללא קשר לרצונו של הרוב. הרוב לא יכול לבטל את זכויות הפרט. יש פה ערכים מוחלטים והם שזכויות הפרט מוגנות, חוקתיות וזהו.

מעבר לזה, עבור המינימליסטים בעלי הגישה הזאת, אין צורך בשום דבר אחר. ברגע שזה קיים יש לך דמוקרטיה ליברלית. זו התפיסה של הרוב המכריע של החוקרים בארץ, של הציבור הרחב, של בית המשפט העליון ושל האליטות בכלל בארץ. לכן הטענה שישראל היא דמוקרטיה ליברלית היא המקובלת. בכלל לא מקובל שישראל היא דמוקרטיה אתנית. המושג דמוקרטיה אתנית הוא מושג נסבל פה ושם, אבל בסך הכל התפיסה השלטת היא שישראל היא דמוקרטיה ליברלית לכל דבר, כמו כל מדינה מערבית אחרת. זה מה ששולט בספרות ושולט בתפיסה רחבה בחברה הישראלית. מדוע זה כך? מה הבסיס לזה? משום שישראל נותנת זכויות פרט לכולם, גם לערבים. לא כל כך ברור לפי התפיסה הזאת אם במציאות זכויות הפרט חייבות להיות שוות במאה אחוז. אחד הדברים הכי מדהימים לגבי הדמוקרטיה הליברלית הוא שאי אפשר להביא שום דוגמא של דמוקרטיה ליברלית מאף מדינה בעולם כיום או בהיסטוריה, פשוט אין. אין במציאות

דמוקרטיה ליברלית שאתה יכול להראות שזכויות הפרט ניתנו בהן בצורה שווה. בארה"ב למשל, שנחשבת דמוקרטיה ליברלית, במשך עשרות שנים או מאות שנים לא נתנו זכויות לנשים ולא נתנו זכויות לשחורים. גם היום, הזכויות לא כל כך ממומשות. אחר כך ישנו נושא הניטרליות של המדינה. בשום מדינה אין ניטרליות של המדינה.

ארה"ב היא מדינה שהאנגלית היא השפה שלה, התרבות שלה אנגלו-סכסית, המשפט שלה אנגלו-סכסי. זאת אומרת שהמדינה מזוהה עם איזושהי ישות תרבותית, לשונית.

יש כאלה שאומרים שלמרות שבחוקה יש הפרדה בין דת ומדינה, הזהות שלה היא זהות נוצרית. קשה מאוד להביא דוגמה של מדינה, שבה יש הפרדה ברורה בין המדינה ובין הלאום, וברוב המכריע של המדינות גם אין הפרדה בין דת לבין המדינה. כך שהמושגים של דמוקרטיה ליברלית במציאות, למעשה לא כל כך קיימים. כך גם לגבי השמות של המדינות. מאיפה נובעים השמות של המדינות? הרי אלו מדינות שיש להם שם תואר. שם התואר בא מהשם של העם. יש זהות בין העם ובין המדינה, אחרת אין לזה משמעות.

מכאן הטענה הבסיסית המקובלת והשלטת בארץ, שמדינת ישראל היא מדינת לאום כמו הרוב המכריע של המדינות בעולם, ומאחר שהיא עונה לקריטריונים של מתן זכויות פרט אז היא פשוט דמוקרטיה ליברלית.

אם דמוקרטיה ליברלית היא רפובליקנית או אינדיווידואלית, אז ישראל היא יותר רפובליקנית, היא באופן ישיר מזהה את עצמה עם איזושהו עם וכו'.

אלה שטוענים את הטענה הזאת ובאים אליהם בטענות נגד, אומרים שבכל דמוקרטיה שתיקח יש פגמים, וגם בזו יש פגמים. יש שורה של פגמים שמוכנים להודות בהם בקלות. אני יכול לתת לך רשימה ארוכה. אין שוויון בין גברים ונשים, אין שוויון בין גויים ויהודים, אין שוויון בין ערבים ויהודים כמו במקרה הזה. אין חוקה. יש חקיקת חירום, שלמעשה נותנת סמכויות בלתי מוגבלות לשלטון, שיכול להפקיע את כל זכויות הפרט ואנשי הצבא יכולים לעשות את זה יומיום. יש דברים נוספים. זה בקשר לדמוקרטיה ליברלית. לגבי דמוקרטיה רב תרבותית.

אני הצגתי את הטענה שאישיית אני לא מקבל אותה, אבל צריך לעמוד בפני המציאות, שזו התפיסה של אליטות בארץ, באקדמיה ומחוץ לאקדמיה. למשל, אבינרי, בדברים שהוא כתב, טוען שישראל היא דמוקרטיה ליברלית, יותר טובה מבריטניה ויותר טובה מצרפת. חד משמעית. אנחנו יותר טובים. ומדוע אנחנו יותר טובים? כי אנחנו נותנים לא רק זכויות פרט, אלא גם זכויות קבוצתיות קולקטיביות. בריטניה עכשיו משתנה. אבל בצרפת אין שום זכויות קבוצתיות, בצורה הקיצונית ביותר.

בישראל, מכירים בקבוצת האוכלוסייה דוברת הערבית. מכירים בזכות לחינוך, בזכות לשפה, בזכות לדת, מכירים בקבוצה הדתית. המון זכויות קולקטיביות יש בארץ. גם במימון המדינה. לא מדובר רק בהכרה מופשטת בזכויות. אלא נותנים כסף לאותו ציבור על-מנת לממש את הזכויות. דבר שבצרפת ודאי לא עולה אפילו על הדעת.

מה זה דמוקרטיה רב תרבותית, שהוא מושג חדש שנכנס רק עכשיו? המשמעות היא שהמדינה מכירה בזכויות פרט, ומכירה גם במידה מסוימת בזכויות קולקטיביות, אבל בלי לעגן את ההכרה הזאת בחוק. לא כמו ישראל שמעגנת את זה בחוק. דמוקרטיה רב תרבותית, בלי לעגן את זה בחוק, היא מכירה בזה שיש אוכלוסייה שהיא הטרוגנית מבחינה תרבותית, דתית, אתנית, לאומית וכן הלאה.

המדינה הדמוקרטית הרב-תרבותית לא מזהה את עצמה עם איזושהי קבוצה, בניגוד לדמוקרטיה ליברלית. בדמוקרטיה ליברלית יש זיהוי. בדמוקרטיה רב תרבותית הוא פתוח. למען ההשוואה, כמו שנניח שבארה"ב יש הפרדה בין דת ומדינה, כך הדמוקרטיה הרב תרבותית מנסה לעשות הפרדה בין דת ולאום, על אותו מישור של הפרדה בין דת ומדינה. זהו ניסיון לא לזהות את המדינה עם דת מסוימת, וגם לא לזהות את המדינה עם לאום מסוים. לאפשר לאוכלוסייה לנהוג לפי דפוסי תרבות שונים, ולא להכריח אותם להתבולל. אגב, זה אחד הדברים החשובים לגבי דמוקרטיה ליברלית. מה שאנחנו יודעים על כל הדמוקרטיה הליברלית הוא שיש שיעורי טמיעה גבוהים. זאת אומרת שהמיעוטים שמקבלים את זכויות הפרט, לא יכולים לקיים את התרבות שלהם, כי יש מחיר לקיים את התרבות שלהם ולהיות נפרדים. ולכן הם נטמעים בשיעורים די גבוהים. לא רק בארה"ב, בכל מדינות המערב יש למיעוטים שיעורי טמיעה מאוד גבוהים. טמיעה גם מבחינת שפה וגם מבחינת נישואי תערובת, זהות וכו'.

קנדה היא דמוקרטיה פרופורציונלית, היא לא רב תרבותית. גם בדמוקרטיה רב תרבותית וגם בליברלית האזרחות היא אזרחות רב תרבותית. היא לא אזרחות על בסיס אתני. כי המדינה לא מזדהה עם שום קבוצה אתנית.

דוגמאות טובות של דמוקרטיה רב תרבותית שמתפתחות הן הולנד ודרום אפריקה של היום. דרום אפריקה זה פשוט מדהים, היא התפתחה כדמוקרטיה ליברלית, אבל קיבלה, ויותר ויותר היא מקבלת אופי של דמוקרטיה רב תרבותית. היא ליברלית במובן שכל המערכת בנויה על זכויות הפרט. אבל יחד עם זאת, המדינה מכירה באחת-עשרה שפות, שלוש מהן נחשבות עיקריות, (יש עוד שפות מוכרות, כולל אגב עברית. שיש להן מעמד נפרד מאחת-עשרה השפות הרשמיות- שפה שהיא לא רשמית אבל מוכרת). כמו כן, יש הכרה בציפיים ובתנאים מסוימים נותנים להם מעמד

וכו'. יש כל מיני מרכיבים שמצביעים על כך שהמדינה בהחלט רואה את עצמה וגם מכריזה על עצמה כמדינה רב תרבותית.

טלאל אלקרנאוי: חוץ מהתרבויות והשפה, זה גם כולל הכרה במנהגים, בכך שלכל קבוצה יש את המנהגים שלה?

סמי סמוחה: כן. היא מכירה. אין בעיה.

אליעזר דון יחיא: למה זה לא קונסוציונלי?

סמי סמוחה: כי אין שם קונסוציונליזם. מיד אני מגיע לקונסוציונליזם. בדגם הקונסוציונלי, בדמוקרטיה קונסוציונלית, כמו בדמוקרטיה רב תרבותית, ניתנות זכויות פרט, זה לא מייחד. הייחוד הוא בנוגע לזכויות קולקטיביות.

בדמוקרטיה רב תרבותית הזכויות הקולקטיביות לא מעוגנות בחוק. בדמוקרטיה קונסוציונלית הן מעוגנות בדרך כלל בחוק. הדבר היותר חשוב הוא שיש מנגנונים שמסדירים בצורה ספציפית את ניהול הקונפליקטים. המנגנונים האלה ידועים והם לא קיימים בדרך כלל בדמוקרטיה רב תרבותית. מנגנונים כמו אוטונומיה סטטוטורית שניתנת למיעוטים, כמו חלוקה פרופורציונלית של המשאבים, התקציבים וכן הלאה, פוליטיקה של פשרה והסכמה. זכות וטו, פוליטיקה קואליציונית, בדרך כלל ממשלה קואליציונית, ברמות שונות, ברמה של מחוז או עיר וגם ברמה של מדינה וכו'.

אם כן, בדמוקרטיה קונסוציונלית, בניגוד לשני הדגמים הקודמים, בדרך כלל שיעורי הטמיעה הם נמוכים, אפילו נמוכים מאוד. המדינה למעשה יוצרת איזה שהם חסמים מפני נישואין מעורבים או מפני אינטגרציה מוסדית. בלגיה, קנדה, שוויץ, אלה מדינות שנחשבות קונסוציונליות.

הדגם הרביעי הוא הדגם של דמוקרטיה אתנית. אפשר גם להגיד אתנו-לאומית. גם פה יש זכויות פרט וזכויות קולקטיביות. אבל מה שיש פה בצורה ממוסדת, מפורשת פחות או יותר, זה דומיננטיות של הרוב. הדומיננטיות של הרוב מצויה בכל הדמוקרטיות, זה לא מייחד את הדמוקרטיה האתנית. מה שמייחד אותה שהדומיננטיות הזאת ממוסדת, היא מובנית בתוך המערכת. יש לה גם אלמנטים חוקיים. כל המערכת בנויה סביב זה.

חסרים פה מנגנונים קונסוציונליים, שהזכרתי אותם קודם. אין אוטונומיה, אין חלוקה פרופורציונלית של משאבים, אין ממשלה קואליציונית וכן הלאה. אם כן, וזו אחת הטענות החזקות שלי לגבי היציבות של המערכת הזאת, דמוקרטיה אתנית יכולה לאמץ גם מנגנונים קונסוציונליים בלי לאבד את מהותה ואת זהותה.

למשל ישראל, שאני טוען שהיא דמוקרטיה אתנית, יכולה לתת אוטונומיה לערבים, בלי שהיא תשנה את אופייה הציוני או היהודי.

יש לה מרחב של גמישות, אבל ממה שאנחנו מכירים עד עכשיו, בדרך כלל הדברים האלה לא קיימים. דבר חשוב הוא שלמרות שיש עליונות של קבוצת הרוב, למרות זאת הדגם של דמוקרטיה אתנית הוא דגם שמוכר על ידי העולם הדמוקרטי, על ידי כל הגופים החשובים כמו מועצת אירופה, או האו"ם, כדגם דמוקרטי.

אליעזר דון יחיא: אתה יכול להביא דוגמאות של דמוקרטיה אתנית פרט לישראל?

סמי סמוחה: אנחנו מתמודדים עם השאלה הזאת. יש לי כמה וכמה דוגמאות. צפון אירלנד בין 1921-1972, פולין בין 1918-1985 הייתה בתקופה מסוימת דמוקרטית. סלובקיה של היום, אסטוניה ולטביה, אבל שם יש בעיה חמורה, כיון שזה לא ברור בכלל אם הן דמוקרטיות, כי יש שם בעיה לגבי מי מוגדר כאזרח. בעיה של אזרחות.

אליעזר דון יחיא: ישראל היא המדינה היחידה שמוכרת כדמוקרטיה אתנית..

סמי סמוחה: אבל לטביה ואסטוניה, ששוללות מארבעים עד חמישים אחוז מהאוכלוסייה אזרחות, נחשבות עדיין דמוקרטיות על ידי מועצת אירופה. על אחת כמה וכמה ישראל, שלא שוללת אזרחות מערבים.

אליעזר דון יחיא: לא על ידי חוקרי הדמוקרטיה.

סמי סמוחה: נכון. לגבי שאר הדברים, לעאדל אני יכול להגיד בצורה טלגרפית, שישראל בהחלט השתנתה משנות החמישים והשישים לעומת השמונים והתשעים. היא עברה מהדגם המוקשח של דמוקרטיה אתנית לדגם סטנדרטי ואני טוען גם שהיא יכולה בקלות

יחסית לעבור לדגם המשופר. יש הבדלים די משמעותיים מבחינת מה שהיא יכולה לעבור בתוך הדגם עצמו.

האלה אספניולי: המושגים הם שלך או מושגים מוכרים?

סמי סמוחה: כל המושגים הם שלי. במאמר אפשר לראות בדיוק איך הם מוגדרים ומה המשמעויות של זה. לגבי השאלה אם המציאות בארץ נובעת מהחולשה של הערבים או מהחוסן של המודל. אחד לא מוציא את השני. זה יכול להיות גם זה וגם זה, קשה פשוט לדעת. אין ספק שהערבים הם חלשים. דגם של דמוקרטיה אתנית יכול להתקיים רק כשיש א-סימטריה ברורה בכוח בין המיעוט לבין הרוב. ברגע שיש סימטריה טובה, ניכרת, אז עוברים לדמוקרטיה קונסוציונלית או שכל המערכת נופלת. זה ברור לחלוטין. בתוך המאמר הזה, שהפניתי אתכם אליו, אני נותן עשרה מרכיבים מהותיים של הדמוקרטיה האתנית ועוד עשרה תנאים בהם הדמוקרטיה הזאת צומחת ומתפתחת באופן תיאורטי. אני מביא דוגמאות ומשווה. אחר כך אני גם עושה הבחנות ויישומים לכמה מקרים האלה.

המודל האחרון הוא דמוקרטיה של עם האדונים. מה זה דמוקרטיה של עם האדונים? זו דמוקרטיה שבה נשללת אזרחות מקבוצת אוכלוסייה. בצורה כזאת אתה מנטרל אותה ומשאיר את הדמוקרטיה רק לקבוצת הרוב או לקבוצת המיעוט, לאחת מקבוצות האוכלוסייה. זה מה שהיה בדרום אפריקה עד 1994. הדמוקרטיה הייתה ללבנים בלבד. אותה טענה אפשר לטעון לגבי לטביה ולגבי אסטוניה, שהן פשוט שוללות את הזכויות הדמוקרטיות מדוברי רוסית. אבל אפשר להסביר מדוע בכל זאת המערב מכיר בהם כדמוקרטיה. יש סיבות ברורות. זה לא לגמרי שרירותי.

כאמל ריאן: למה קוראים לזה דמוקרטיה אם שוללים את הזכויות של הרוב בדרום אפריקה?

סמי סמוחה: לגבי דרום אפריקה אין חילוקי דעות. אבל לגבי אסטוניה ולגבי לטביה יש חילוקי דעות, כי אלה שאמורים לקבל את האזרחות או שמגיעה להם אזרחות, לא מקבלים אותה. הטענה הבסיסית היא שפשוט לא מגיע להם, כי הם לא שייכים. ההקבלה תהיה לערביי השטחים ולזה שישראל לא נותנת להם אזרחות. האם ישראל, בזה שהיא לא רואה אותם שייכים ולא נותנת להם אזרחות היא לא דמוקרטית?.

מאחר שאני מאמין באיזשהו רצף של תכונות, אין ספק שמצד אחד יש תכונות מסוימות שהן משותפות לדמוקרטיה אתנית ולדמוקרטיה של עם אדונים. מצד שני יש תכונות משותפות בין דמוקרטיה אתנית ודמוקרטיה קונסוציונלית. יש פה איזשהו רצף. מצד אחד יש דמוקרטיה ליברלית. אחר כך באה דמוקרטיה רב תרבותית, דמוקרטיה קונסוציונלית באמצע, דמוקרטיה אתנית ודמוקרטיה של עם אדונים. על הרצף הזה דמוקרטיה אתנית היא לא מצטיינת, זה די ברור לכם. היא נמצאת דווקא בחלק הנמוך של הרצף, זו דמוקרטיה באיכות נמוכה, זו דמוקרטיה שבשבילי היא לא דמוקרטיה מערבית. אין לה מקבילות במערב. מצד שני, אני חושב שאנחנו מפריזים יתר על המידה ביתרונות ובתכונות הנעלות של דמוקרטיות ליברליות, והגיע הזמן לתקוף את המושג של דמוקרטיה ליברלית. במובן הזה שאין הכרה בהבדלי תרבות. במובן הזה שהיא יוצרת לחצים אדירים על אנשים להיטמע, ואנשים שלא נטמעים משלמים ביוקר על זה שהם לא נטמעים. במובן זה שנטען כי למעשה במציאות, הדמוקרטיות האלה הן דמוקרטיות אתניות מוסוות. הן פשוט לא קוראות לעצמן בתור כאלה, למרות שיש קשר מובהק בין הלאום ובין המדינה. לא ברור אם מיעוטים, אפילו המיעוט הערבי הישראלי לפי הסקרים, רוצים דמוקרטיה ליברלית. תלוי באיזה סוג של מיעוט מדובר, אבל לגבי מיעוטים לא נטמעים, הסוג של דמוקרטיה ליברלית, הוא בהחלט לא טוב להם.

מרדכי קרמניצר: תודה רבה לסמי. אנחנו נפתח עכשיו את הדיון. אני בטוח שהרבה אנשים רוצים להתבטא. יש לי רק הצעה אחת לדיון. אנחנו יכולים להוציא הרבה מאוד זמן, גם הערב הזה וגם בעוד הרבה ערבים, על השאלות המושגיות. אני לא יכול להגיד לאנשים לא להתייחס לשאלות המושגיות, אחרי שקיבלנו פתיחה כל כך מושגית. אבל אני מציע שכל מי שרוצה לדבר על מושגים, שגם יתרום משהו לשאלות הקונקרטיות ולשאלת הרלבנטיות של המושגים לנושא של מעמדם של אזרחי ישראל הערבים. לקשר את הדיון המושגי לשאלה שעומדת על הפרק. היכן הדברים האלה מתבטאים במציאות ואיך אנחנו עומדים מול זה?

אלי רכס: אני חושב שזה אחד המפתחות להצלחת הדיון מפה והלאה. משום שאפשר, כמו שאתה אומר, להיסחף. מהי המטרה של הדיון מבחינת היעד הסופי שאנחנו רוצים להגיע אליו? ישימותו של מודל כזה או אחר? ראייה לעתיד, ניתוח ההווה, התייחסות לעבר?

מרדכי קרמיצר: אני אגיד לך איך אני רואה את הדברים. אני חושב שזו נקודת מוצא טובה לקבוצה לבוא ולהגיד שישראל היא מדינה דמוקרטית. אני חושב שזו הנחה שמקובלת על הכל. השאלה מהו דגם הדמוקרטיה, בשלב הזה, נראית לי פחות קריטית. לדעתי השאלה הכי חשובה היא באיזה נקודות, באיזה עניינים, באיזה נושאים, הדמוקרטיה הישראלית נתקלת באילוצים, בקשיים, שבהם אתה אומר שבגלל אופייה כמדינה יהודית היא צריכה לסטות מתפיסה דמוקרטית, אם יש דברים כאלה. אם יש דברים כאלה בואו נשים אותם על השולחן ונדבר עליהם. מהן הסטיות, אם יש סטיות מתפיסות דמוקרטיות מקובלות, שהיותה של ישראל מדינה יהודית ודמוקרטית מטילה עליה. זו נראית לי דרך שבה אנחנו יכולים להתקדם. מה שאני קורא הכיוון הקונקרטי.

כמובן שמי שאוהב דיונים מושגיים יבוא ויגיד, כדי לטפל בזה אני צריך להגדיר לעצמי איזה מין דמוקרטיה אנחנו וכו'. לכן אני אומר, לא צריך להימלט מדיון מושגי, אבל אני בעד לעשות קונקרטיזציה למציאות הישראלית. אליעזר דון יחיא, בבקשה.

אליעזר דון יחיא: יש לי הרבה מה לומר לגבי נקודות שהוזכרו בניתוח המעניין שסמי הציג כאן. אבל הייתי רוצה לגעת בכמה נקודות, שאני מייחס להם חשיבות עקרונית. ראשית, הגדרת הדמוקרטיה. לא שמענו אצלך בעצם הגדרה של דמוקרטיה. הגדרה שבאמת יכולה לשמש כמכנה משותף לכל הצורות השונות הללו, שאתה אומר שכולן במידה זו או אחרת נופלות במסגרת הכללית של דמוקרטיה.

אני מוכן לנדב הגדרה שהיא לא מקורית שלי, ואני מסכים שהיא לא כל כך מקובלת כיום. הגדרה שבהחלט תאמר שישראל היא דמוקרטית, לא רק מבחינת שלטון הרוב. על פי ההגדרה, שאני מציע - ושוב, אין לי פטנט על זה - דמוקרטיה היא מערכת של כללי משחק, כאשר במסגרת כללי המשחק הללו האזרחים, כלל האזרחים, בוחרים את הנציגים שלהם בבחירות כלליות, שוות, פתוחות ויש להם האפשרות הלכה למעשה להחליף את הנציגים כשהם אינם מוצאים חן בעיניהם. לכאורה יש כאן הגדרה מאוד פורמלית, אבל לא. אני חושב שבתוך המסגרת הפורמלית הזאת יש בהחלט תכנים. כי ברגע שאתה מדבר על בחירות כלליות וחופשיות ופתוחות, זה אומר שמכאן מתחייב שמדובר לא רק בשלטון הרוב, אלא זה אומר שאתה מחויב לתחרות חופשית, לחופש הביטוי וההתארגנות. וברגע, שיש לך את הדברים הללו, זה אומר שישנה דמוקרטיה. זו לדעתי הסיבה שבספרות המחקר, כמעט ללא יוצא מן הכלל, ישראל מוגדרת כדמוקרטיה, אפילו כדמוקרטיה מערבית.

זה כמובן לא פותר את הבעיות. בוודאי בתוך מדינות, שמקבלות על עצמן את המחויבות ואת כללי המשחק של הדמוקרטיה, יש תפיסות שונות באשר ליחס בין המדינה לבין הלאום, המדינה והדת, הלאום והדת, היחס בין הקבוצות השונות ועמדתה של המדינה כלפיהן.

אבל שוב, על פי ההגדרה שאני הצעתי, כל עוד כללי המשחק הללו הם מקובלים - אגב, גם לא חשוב לי, מדוע מקובלים את כללי המשחק הללו - אבל כל עוד ישנה מחויבות הלכה למעשה אליהם, הרי מדובר כאן בדמוקרטיה.

אני חושב שמעבר לכל מה שהצעת, יש כאן בעיה. יש כאן בעיה ואי אפשר להתעלם ממנה. הבעיה היא שישראל היא בכל זאת חריגה. היא חריגה בתוך העולם של דמוקרטיות מערביות. אני אומר שהיא דמוקרטיה מערבית, אבל היא חריגה.

החריגות של ישראל מתבטאת בכך שהמדינה הלכה למעשה, זאת אומרת באופן רשמי וממוסד, מזהה את עצמה עם קבוצת אוכלוסייה, שאינה חופפת את האוכלוסייה שלה וחלקה בכלל נמצא מחוץ לגבולות המדינה.

יבוא סמי סמוחה ויאמר, והוא כבר אמר את זה, שבעצם אין מדינה שהיא לגמרי ניטרלית וכל מדינה מזהה את עצמה עם איזושהי תרבות ושפה וכו', אמת ויציב.

אבל יש כאן הבדל וההבדל הזה הוא משמעותי. קח את צרפת, שבוודאי מקבלת על עצמה לטפח תרבות מסוימת, שפה מסוימת ואולי יש שם הגבלות שלא מקובלות בארץ. לדוגמא, אם תלמידות מוסלמיות לא יכולות ללכת עם מלבוש מסורתי, אז יש בעיה.

אבל מבחינה עקרונית, כל אדם שהוא אזרח צרפתי מוכר כבן האומה הצרפתית ויכול להשתייך אליה. גם כך זה גם אם הוא מהגר והתרבות שלו לא בדיוק תואמת לתרבות השלטת, עקרונית הוא יכול. זאת אומרת שזה פתוח לפניו.

הוא הדין לגבי יהודי בארה"ב. יכול להיות שיש יהודים שלא מעוניינים בכך, לא מעוניינים להשתלב בתרבות השלטת, אבל עקרונית הדרך פתוחה בפניהם.

אני חושב שלא-יהודים בישראל, נאמר הערבים, הם אמנם לא מעוניינים, אבל גם אם היו מעוניינים לא היו יכולים. זאת אומרת מעצם ההגדרה, יש כאן קבוצת אוכלוסייה שהיא מנועה, שהיא לא נחשבת לחלק מהאומה הדומיננטית, שהמדינה מזהה איתה.

כאן יש בכל זאת איזושהו הבדל עקרוני מהותי, שאתה לא יכול להתעלם ממנו, וזה לא רק הבדל בין ישראל ובין דמוקרטיה ליברלית, זה גם הבדל בין ישראל לבין דמוקרטיה רב תרבותית, בוודאי, וגם בין ישראל לבין דמוקרטיה קונסוציונלית. כאן שורש הבעיה. אני חייב לומר שאני

חסיד גדול של המודל הקונסוציונלי, וכתבתי הרבה על היישום שלו לגבי יחסי דת ומדינה בישראל. אני לא אומר שלא ניתן ליישם את המודל ליחסי יהודים ערבים. זה ניתן במידה מסוימת, אני חושב שצריך לעשות הרבה יותר מכפי שעכשיו, אבל יש כאן איזשהו מחסום שנובע מעצם הגדרתה היהודית של ישראל.

אם אתה תיקח מדינה כמו קנדה, כמו בלגיה וכו', הרי לא יעלה על הדעת שבלגיה תזהה את עצמה כמדינה עם האומה האיסלמית, או קנדה בוודאי לא יכולה לזהות את עצמה עם דוברי הצרפתית או דוברי האנגלית מכיוון שזה ישבור את כל מה שקיים.

התנאי הבסיסי הוא שהמדינה לא תזהה את עצמה עם אחת הקבוצות בתוכה. זהו תנאי בסיסי לדמוקרטיה הסדרית, כל עוד ישראל מזהה את עצמה כמדינה יהודית זה לא קיים. אני לא יודע אם זה פגם בדמוקרטיה. אבל בוודאי שמהבחינה הזאת ישראל מייצגת לדעתי מקרה חריג, בעולם של הדמוקרטיות המערביות.

אני חייב לומר, ובזה אני אסיים, שכן, יש כאן בעיה. איך לפתור את הבעיה? דעתי האישית היא שאין לזה פתרון. זאת אומרת אפשר לעשות כל מיני דברים, כדי להביא ליותר שיתוף. אני מאוד בעד הרחבת האוטונומיה, ומתן זכויות של מיעוט לאומי לערבים תושבי ישראל.

סמי סמוחה: ואז מה יהיה? ישראל תפסיק להיות חריגה?

אליעזר דון יחיא: לא. עקרונית לא. אבל זה נובע מעצם הגדרתה היהודית של מדינת ישראל. אני אישית לא מוכן לוותר על זה.

ראסם תמאיסי: אני שמח על המאמר שלך, בקריאה, כי הפנית אותנו לדברים חשובים. בפגישה שעברה דובר על ייצור אמנה והפגישה הזאת אמורה לקדם אותנו לכיוון של הגדרת המושגים, ואנחנו רואים שהמושגים האלו של דמוקרטיה והתכנים שלהם משתנים על ציר של זמן. המושג של דמוקרטיה אתנית משתנה על ציר של זמן וגם על ציר של מקום, לאור התכנים של הדמוקרטיה ולא רק ההגדרות הפורמליות. אני חושב שאם אנחנו מסתכלים על הדמוקרטיה, נראה שהיא מערכת של נורמות ערכים ושל כללי משחק שקופים, שמאפשרים לנו נגישות שווה במרחב חופשי. זאת אומרת שאפשר להתנהג במרחב באופן חופשי.

כאשר אנחנו באים בתשובה לשאלתך באיזה תחומים מובנה שהנגישות של הערבים למשאבים פחותה מאשר הנגישות ליהודים למשאבים, אז למשל ישנו תחום ההתניות. התניה שמשורה מסוימת פתוחה רק ליוצא צבא, שיוצרת מצב של הפליה א'. ב', הנושא של הקרקעות ומה שקשור בקרקעות. אני עכשיו מנסה לקשר בין כלים שונים. אני אתן לך דוגמא: מכריזים על תמ"א 22, זו תמ"א שמגדירה שטחים לשמורות טבע וליערות שמתכוונים לנטוע אותם, מה שנקרא יער אדם, וקובעים אותם ליד ישובים ערבים, בכדי למנוע אפשרויות של התרחבות של הישוב הערבי. הדבר הזה לא נעשה ברמה של הכנסת אלא נעשה ברמה של פקידים, של טכנוקרטיה, אפילו בועדות מקומיות לתכנון ובניה. שם האזרח הערבי, שלא פוגש חברי כנסת, לא פוגש את מתכנן הועדה המחוזית, או את מתכנן הועדה המקומית, רואה אפשרות של התפתחות. ראש הרשות פוגש את האנשים האלו ומרגיש איך הם פשוט משלים אותו למרות מדיניות הביזור.

למשל, ועדות מקומיות מינו ראשי ועדות וגם חברי ועדות יהודים. כהדגמה, בועדה המקומית לב הגליל, שבאה לשרת שלושה ישובים ערבים- חנא, סחנין, עראבה- יושב ראש הועדה הוא יהודי, מהנדס הועדה הוא יהודי וחברי הועדה הם יהודים. אפילו רוב השירות הוא לא ערבי.

הדבר מתבסס, כאילו, על טענה של אי-בשלות. הטענה הזאת של העדר בשלות של הערבים לשלוט או לנהל את עצמם נותנת לגיטימציה להחלטות האלו, שלדעתי מייצרות אי דמוקרטיה ואי שקיפות של התהליך, ויש להן השלכות שאני לא רוצה להרחיב אותם. ישנן הרבה דוגמאות נוספות, שבאמנה שאנחנו מתכוונים לייצר צריך לזהות אותן, לתקוף אותן ולבדוק איך לצמצם אותן. עם המודל הדחיקתי, או המודל האתני, צריך לתקוף אותם. כי אפילו אם אני מאמין במודלים האלה שאנחנו מדברים עליהם, הם לא בונים מערכת של נורמות וערכים שמאפשרים נגישות ומרחב בחירה האישי לאוכלוסיה בה הם יתקיימו, לא משנה אם זו מדינת ישראל.

נקודה נוספת, שאני אסיים בה: אני מסכים איתך שמעצם ההגדרה, ואנחנו צריכים להבין את זה, מדינת ישראל היא מדינה יהודית- הדת היהודית היא נותנת את התוכן- אפילו בויכוח בין החילונים לבין הדתיים. אף אחד לא יכול להתעלם מהאופי של מדינה יהודית ומעצם ההגדרה שלה. כמו במדינות אחרות, איסלמיות או נוצריות, היא מייצרת נגישות פחותה של קבוצות אוכלוסייה. מה עוד, שליהדות יש הייחודיות שלא מאפשרת פתיחות כלפי עמים אחרים. אפשר להרחיב על זה אבל אני אסתפק בזה.

יצחק רייטר: כמה הערות. אני מסכים עם ההגדרה של סמי, שדמוקרטיה איננה מודל אחד ושבמידה מסוימת דמוקרטיה ליברלית היא איזשהו אידיאל, שאף אחד מאיתנו איננו יודע בדיוק את ההגדרות המדויקות שלו. איזשהו אידיאל שצריך לחתור אליו, כאשר מסתכלים על רצף מסוים או על סקלה של דמוקרטיות שונות, בה ישראל נמצאת מעבר לאמצע

לכיוון החלק העליון של הסקלה הזאת ואפשר כמובן להתווכח על המיקום. אבל ברור שאין מודל מוגדר ואחיד של דמוקרטיה.

תפקידנו במצב הנתון הזה הוא לפעול ולראות איך אנחנו מכלילים מרכיבים רבים ככל האפשר בתוך הרצף הזה של הגדרות מתוך האידיאל הדמוקרטי. תפקידנו הוא אולי לפעול ולחנך גם כאנשי אקדמיה, כאנשי ציבור וגם כצוות חשיבה לחיזוק הדמוקרטיה, חיזוק ההיבטים של דמוקרטיה במדינת ישראל.

מה שחסר לי בדברים של שני הפותחים זה הקשר של דת או מעמדה של הדת בתוך דמוקרטיה, במיוחד בתוך הדמוקרטיה הישראלית. בולטת העובדה שלא הייתה התייחסות לזה. יש בישראל זיקה הדוקה מידי לטעמי, בין דת, לאום ואזרחות, שמשפיעה כמובן על אותם היבטים דמוקרטיים שקיימים ועל אלה שחסרים. אני חושב שזאת נקודה, שאנחנו צריכים לתת עליה את הדעת, כשאנחנו נתייחס בעתיד לאיזשהו מסמך, שרוצה לחזק את ההיבטים הדמוקרטיים, לחזק את מעמדו של המיעוט ולשלב אותו במערכת אזרחית טובה יותר.

הערה לדברים של עאדל. אני שמעתי בדברים של עאדל ביקורת על התזה של סמי. נשאלת השאלה, אם המצב כל כך גרוע, אז מדוע הוא כל כך טוב? למרות שכולנו מסכימים שזה לא מצב אידיאלי, שבישראל יש בעיה של מעמדו של המיעוט הערבי, אין מרי אזרחי. יש בסך הכל מערכת סבירה של יחסים. אפשר להגדיר אותה טובה יותר, או פחות טובה. אבל בסך הכל יש מערכת סבירה, שקיימת. עאדל מייחס את זה לחולשה של המיעוט. כל צורת חיים, כל צורת משטר, יש בה איזה שהם איזונים בין קבוצות, בין כוחות. אין מצב של שוויון מוחלט בין בני אדם ואין מצב של שוויון מוחלט של כוחות. תמיד יש קבוצות מיעוט וקבוצות רוב, בכל מצב נתון. השאלה איך אפשר לעשות את מצבו של המיעוט משופר יותר, יותר נסבל, פחות גרוע.

אני סבור שאנחנו, בסדר היום שלנו, כקבוצת חשיבה, צריכים להכליל את הדמוקרטיה כאחד היעדים של מה שנקרא הטוב הציבורי המשותף, לכל האזרחים במדינה. זה בהתחשב בעובדה שהערבים לא נכללים ביעדים הלאומיים במדינת ישראל. הם בעצם מוצאים מהיעדים הלאומיים צריך למצוא דרך, אם אנחנו מדברים על מסמך, להכליל את המיעוט הערבי בתוך יעדים לאומיים כאלה, בתוך יעדים כלליים. אפשר ליצור אותם. לא צריך להסתפק ביעדים הלאומיים שקיימים היום במדינת ישראל, שזה ציונות ועלייה וחיזוקה וביסוסה של מדינת ישראל כמדינה יהודית, אלא אפשר להוסיף יעדים לאומיים שהם בעלי אופי אזרחי יותר, (כשאנחנו מדברים על לאומיים כמובן הקיים זה לאומיים יהודיים, יהודיים-ציוניים). יהיה טוב אם אנחנו נרחיב את היעדים הללו ונכלול גם יעדים אזרחיים, למשל, חיזוק היבטים של דמוקרטיה כיעד משותף ליהודים ולערבים. אז תישאל השאלה אלו היבטים אנחנו רוצים לחזק. אני הייתי מתמקד בקבוצה הזו באותם היבטים שקשורים למעמדו של המיעוט. לחזק את אותם היבטים של דמוקרטיה, שקשורים במעמדו של המיעוט.

אם הייתי צריך לנסח את זה, הייתי מנסח את זה כהגדרת הדמוקרטיה. הרי ברור שהאזרחים הערבים גם תומכים בדמוקרטיה ובסך הכל עם כל החסרונות של הדמוקרטיה הישראלית, יש להם הערכה למצב הקיים. לכולנו יש ביקורת כזו או אחרת, גם לאזרחים היהודים יש ביקורת. אבל המטרה היא הכללת הדמוקרטיה או שאיפה שהדמוקרטיה תהיה חלק מהטוב הציבורי המשותף של כלל האזרחים.

אלה בלפר: אני אומר ואומר שכהנחת יסוד, הדילמה הראשונה, המתח הראשוני, שיחצה אולי את כל החברים פה ליהודים וערבים, זה העניין של המדינה היהודית. זה ברור. זו הדילמה הראשונה. זה המתח, זו הדילמה, זה השור בקרניו. אולי אנחנו מסתובבים מסביב לזה ואנחנו מנסים להתעלם מזה, אבל זוהי הדילמה. גם אם אנחנו אומרים שישראל היא מדינת כל אזרחיה וזה נכון מבחינה מסוימת, כי הרי כולנו אזרחים פה, הרי בסופו של דבר, ברגע שאנחנו אומרים שזו מדינה יהודית, אנחנו כבר הכנסנו את עצמנו למתח.

כמו שאני מבינה, כל היהודים שיושבים פה אומרים זו התחלה. אני לא שמעתי את כל היהודים שיושבים פה, אבל שמעתי כמה מהם. אני מתארת לעצמי מה יאמרו היתר. הם אומרים שזה מחייב כך וכך, שזה אולי חריג, זו אולי דמוקרטיה אתנית, זה כן קיים במקום אחר, זה לא קיים במקום אחר, אבל זהו היצור הזה, שאתו אנחנו חיים ואנחנו לא מתארים לעצמנו אפשרות אחרת. כי אם תהיה אפשרות אחרת זה לא אנחנו. זה לא ישראל כפי שאנחנו מכירים אותה. זה המתח.

מה שאני באה לומר זה שיש לנו גם צדדים אחרים. לא להתעלם מן המתח הזה אלא לתקוף אותו בצורה אחרת. יש לנו מעגל מוחלט של זהות, שאנחנו קצת מתעלמים ממנו. מעגל זהות שהוא כלפי חוץ, כלפי כל האחרים, וכאן לא מדובר במונחים של מושגים דמוקרטיים אלא במונחים של מושגים מדיניים, אזרחיים, לאומיים. כלפי חוץ כולנו אזרחים. כלפי חוץ ערבים ולא ערבים, יהודים ולא יהודים. אם את ואני נהיה במצרים, יסתכלו עלינו ויראו שאנחנו דומות ושוות זו לזו יותר מאשר למי שלא נמצא שם. אני יודעת את זה מהוכחות בדוקות בשטח. אני הופעתי בפני חברי אזרחי המדינה הערבים, הופעתי בקהל של יהודים, הופעתי בקהל של לא יהודים, ומצאנו בינינו שיתוף פעולה. קודם כל בזה שאנחנו לא מבינים על מה מדברים כל היתר, הם לא מבינים אותנו. הטעמים שלנו והריח שהאקלים נתן לנו היה אותו ריח. למה אני אומרת את זה? כי מה

שאני אומרת אולי יכול להיות בסיס, שאנחנו קצת מתעלמים ממנו, שאנחנו צריכים יותר לכבד אותו. איך?

אז קודם כל מצד היהודים, המתח הזה נולד מההנחה שאנחנו חייבים לחיות במדינה יהודית, שאני חייבת לחיות בה כי אני לא רוצה לחיות במדינה אחרת. אני באופן אישי לא יכולה לחיות במדינה אחרת. אני מתארת לעצמי, שכך יגידו בצורה כזו או אחרת כל היהודים.

פה אני רוצה לומר לך, שזו לא כל כך שאלה של דתיים, זו יותר שאלה של חילוניים. אני חושבת שלאדם יהודי דתי קל יותר לחיות במדינה קונסוציונלית, לחיות במדינה רב תרבותית ואפילו לחיות במדינה, שלא תיקרא מדינה יהודית. ככל שהוא דתי יותר, קל לו יותר. אם הוא באמת חילוני וציוני, או לאומי, קשה לו יותר עם זה. זו פחות הבעיה של היהודי הדתי מאשר של חילוני-ציוני.

אבל חבל לי על הזמן וסתייתי. מה שאני רוצה לומר זה שהמתח של הבעיה היהודית, כמדינה יהודית, הוא מתח כלל יהודי. לפיכך, החובה היא על היהודים. בניגוד למדינות קונסוציונליות, בגלל שלנו יש מודל חריג כזה, או דמוקרטיה אתנית כמו שאומר סמי, זה לא מספיק להגיד שאנחנו צריכים לתת זכויות, לערבים כפרטים וגם כמיעוט. לא, זה לא מספיק. מכיוון שאנחנו מראש אומרים שאין כאן שוויון ומכיוון שאנחנו מראש אומרים שזו מדינה יהודית. זהו גם המודל שאני רוצה לחיות בו, כי אחרת למה אני דווקא כאן? זה אנוכי. זה הסיפור שלי.

לכן, פי כמה וכמה חובה על היהודי במדינה הזאת, לא על ערבי, על היהודי, לדאוג לנושא הזה, לא כמס שפתיים ולא כיפות נפש, אלא מטעמים, ובגלל ההגדרה שלי. אם הייתי דמוקרטיה ליברלית, ניחא-אני מוותרת על הלאומיות היהודית שלי ותהיה מלחמה, מלחמת תרבות. מי שחזק הוא ניצח. אם אנחנו היהודים חזקים-ננצח, אתם הערבים חזקים-תנצחו. כאן אני אומרת לא, זה לא כך, יש כאן מחויבות יהודית מובהקת.

בעניין הכבוד- מדינה מתוקנת נאמדת בכבוד ובזכויות שנותנת למיעוט. מכיוון שאנחנו חריגים שבחריגים, מכיוון שיש לנו יהודים שאינם בארץ, מכיוון שאנחנו ציונים, ומכיוון שיש מאחורינו מטען. הרי כולם יודעים את זה, אנחנו צריכים לשים את זה על השולחן. יש מאחורינו מטען של אלפיים שנים, של שואה, של סינדרומים של פחדים, של חרדות, של דת, של סגירות כזו מיוחדת, של קסנופוביה, של פחד מהזרים. אנחנו באים עם מטען.

לכן, בגלל שאנחנו באים עם זה לנו יש חובת יתר. אני יהודיה, לכן אני אומרת שאני לא יכולה לתת חובות לאזרח הקולגה שלי הערבי. אני צריכה קודם לדבר על החובות של עצמי.

במה זה צריך להתבטא? הזכות המיוחדת שהמדינה היהודית צריכה לתת למיעוט הערבי צריכה להתבטא רק בדבר אחד. חוקים לא משנים דבר. חוקים נפלאים ביותר עדיין לא שיפרו את המצב של נשים או של מיעוטים בשום מקום. לא החוקים ישנו. אני כל הזמן חוזרת על המנטרה שלי. התרבות הפוליטית תשנה.

איך? אני נורא אקצר את זה. לנו יש עוד חריגות, בוא נשתמש בחריגות הזאת. למדינת ישראל יש עוד חריגות. לא רק החריגות הלאומיות, לא רק חוסר השוויון הזה בין קבוצת הרוב או קבוצת המיעוט. יש עוד חריגות. והחריגות היא, ואתה אומרת את זה בהתחלה עאדל, שיש לנו יהודים וערבים בתוך מדינת ישראל, בתוך מה שאנחנו קוראים הקו הירוק. ויש לנו ערבים פלשתינים מחוץ לקו הירוק ויש לנו שכנים ערבים מחוץ לקו הזה. וזוהי מציאות חריגה, קשה, כשהקבוצה השניה בגודלה, הקבוצה הלאומית או האתנית השניה בגודלה בארץ, שהיא לא סתם פזורה של מהגרים, כמה סינים, כמה איטלקים, שהם כולם מהגרים, נמצאת במתח מתמיד, כלפי המדינה שהיא חלק ממנה. זה מכיוון שהמדינה הזאת נמצאת במלחמה מתמדת ובסכסוך מתמיד.

אנחנו נמצאים היום בתהליך של שלום. ואם זה ייגמר איך שזה ייגמר, מה זה נותן לנו? זה נותן לנו קודם כל את האפשרות להכיר בזה. זה מחייב עוד יותר מהצד היהודי כבוד לתרבות הפוליטית של הערבים. איך?

כל זמן שיש הסכסוך, צריכה הקהילה היהודית או המדינה היהודית או האזרחים היהודים בארץ להכיר בבגרות של הערבים. אני לא מאמינה, עאדל, שזה בא מחולשת הערבים. אני לא מאמינה שזה בא מכוחם של הערבים. אני מאמינה שזה בא מבגרותם. אני מאמינה שזה בא מן ההנחה, שהם עושים שיקול דעת יסודי, אמיתי, של אזרחות ישראלית, הנחה שהיא גם אינסטינקטיבית, גם שקולה וגם הגיונית. ואם תשאל אותם איפה הם יישארו לחיות, הם יישארו לחיות כאן. ולא בגלל שכאן יש יותר סיר בשר או פחות, אלא כי זה שלהם, גם שלהם כישראל ולא רק כמולדת של אדמה.

לכן, עלינו היהודים, להכיר בבגרות הגדולה. איך מכירים בזה? מחנכים את הילדים, כותבים על זה בבתי הספר, מדברים על זה במדיה. מכירים בבגרות הפוליטית היוצאת מן הכלל, של קהילת האזרחים הערבים בארץ. בזה אנחנו מגבירים את הכוח שלהם, לא מחלישים אותו. אם אנחנו אומרים ברור, זו החולשה של הערבים, ברגע שהם יהיו חזקים הם יעלו עלינו, אז ברגע שהם יהיו חלשים הם יעלו עלינו. ברגע שהם יגיעו לייאוש וברגע שהם יבינו שזו לא המדינה שלהם, אז הם יחכו לרגע. אדם לא יכול לחיות במחנק.

שתי החריגויות האלה דורשות קודם כל מן היהודים כבוד במובן המודרני, במובן הפוליטי, במובן של פוליטיקה של זהות (Politics of Identity), במובן של דאגה caring. כבוד לקבוצת המיעוט

הערבית, בגלל שאנחנו יהודים וזו מדינה יהודית ובגלל המלחמות מסביב. דיברת על יעדים לאומיים. ברגע שהמלחמות האלה תיגמרנה ועוד לפני כן, אני חושבת, . שיש לדבר על יעדים ישראלים. יעדים ישראלים מעבר לעניין הדמוקרטיה, כי זה מעגל סגור. איך נגדיר את הדמוקרטיה, ויש לנו דמוקרטיה בעייתית? מה נעשה?

יש לנו יעד ישראלי מובהק, לא של מזרח תיכון חדש, שזו סיסמא. יש לנו יעד ישראלי מובהק של גיבוש של מערכת חיים, שאנחנו לא מכירים אותה, של העדר מלחמה, שבה הזהות הלאומית הנפרדת מתגבשת ללא מלחמה וללא מתח.

היהודים המזרחיים תמיד באים ואומרים: אנחנו צריכים להיות הגשר. אתם האשכנזים אל תתייחסו אליהם בפטרנליזם כי אתם לא מכירים את העולם הזה, אנחנו מכירים אותו. קל וחומר הערבי הישראלי. אם מצביים גם הערבים וגם היהודים את הערבי בישראל כראש חץ של תרבות פוליטית, קודם כל בבגרות הפוליטית שלו בזמן הסכסוך וגם אחר כך בעזרת השם, אז זה באמת יהיה ראש חץ.

אלה לא מושגים של חוק, אלה לא מושגים מדעיים. אבל כן אפשר לתרגם אותם. דיברתי בלהט; אפשר לדבר על זה בשוויון נפש אקדמי, לא עשיתי זאת. אפשר בהחלט לתרגם את זה, לתרגומים פוליטיים, תרגומים חינוכיים, וגם תרגומים לאמנה. ואז כל הסיפור של כוח וחולשה נופל, כי הוא בלתי רלבנטי. אנחנו לא מחכים פה לא לכוח של היהודים ולא לחולשה של הערבים. זה באמת הופך להיות בלתי רלבנטי.

אחמד סעדי:

רציתי להתייחס לכמה נקודות שהועלו כאן גם על ידי ראסם. הנקודה הראשונה היא לגבי השלטון של הרוב והמדינה המזוהה עם הרוב. כאשר מדברים על תיאוריה, אני חושב שצריכים לבחון את התיאוריה לפי קנה מידה או קריטריונים מחמירים. אחת המשמעותיות המחמירות יכולה להיות, סמי, (ואני בטוח שאתה לא מתכוון לזה, אבל זאת אחת ההצעות האפשריות של המודל שלך) שבמדינה יהודית שהיא דמוקרטיה אתנית רק היהודים צריכים להחליט בהחלטות גורליות. זו יכולה להיות דרישה לוגית מאוד ברורה מדמוקרטיה אתנית, ברמה הנורמטיבית. קח למשל את חוק הגולן.

במודל של דמוקרטיה אתנית, המדינה מזוהה עם הרוב והיעדים של המדינה הם היעדים של הרוב. ניתן לקבוע שביעדים מרכזיים רק הרוב יכריע, משום שזה שייך לחייו ושייך למדינה שהיא שלו. כך למשל לגבי חוק הגולן או חוק ירושלים. ניקח את ירושלים. אם מחר תהיה הצבעה על ירושלים, אז הערבים לא צריכים להכריע על ירושלים, משום שלירושלים יש מקום מיוחד אצל היהודים. ואם המדינה היא מדינה יהודית, אז ברור שהיהודים הם שיכריעו לגבי ירושלים. זה משתמע באופן מאוד ברור מהנושא של דמוקרטיה אתנית.

נקודה שניה שרציתי להזכיר אותה וצוינה כאן בצורה יפה קשורה לכך שמדובר לא רק בחוקים אלא גם במה שנקרא אזרחות של מעורבות בחיי המדינה, מעורבות שאדם לא יקבל רק אזרחות פורמלית, אלא ירגיש את עצמו כחלק מעורב.

למשל, כשהייתי פעם בשדה התעופה בשלוש בלילה, התור פוצל לישראלים ולא-ישראלים. אישתי אמרה לי ללכת עם הישראלים. אמרתי לא, בואי נלך עם הלא-ישראלים. ראו אנשים דתיים מניו יורק, שמו אותם עם הישראלים, אבל כשאנחנו הגענו אמרו לנו מצטערים אבל אתם לא משרתים בצבא, אז תלכו עם הלא ישראלים. הייתי צריך לעמוד בתחילת התור, בשעה שלוש בבוקר עם ילדה ישנה. זה בדיוק מה שקוראים שיעור באזרחות. אני לא הרגשתי כאזרח, מההתחלה.

סמי סמוחה:

למה הלכת לתור של הישראלים?

אחמד סעדי:

היו שני תורים, לישראלים, וללא ישראלים. אישתי הקפידה שנלך עם הישראלים. גם מבחינה פרקטית היו פחות אנשים, ויש לנו ילדה. הלכנו, וכשהלכנו לשם אמרו לנו לא, תלכו לתור השני, כי לא שירתתם בצבא. זה חשוב, זו בדיוק המשמעות של זה. זה נושא טריוויאלי ואישי. זה נושא מאוד אישי. לגבי נושא הקרקעות, שראסם הזכיר אותו, הוא גם במקרו, הוא לא רק נקודה במיקרו.

דבר נוסף שרציתי להזכיר אותו הוא הנושא של הצבעה, דמוקרטיה ולא-דמוקרטיה. צריך לזכור שדמוקרטיה זה לא רק לטובת הערבים, זה גם לטובת ישראל כמדינה. מקום ישראל בעולם נקבע על בסיס זה. זו בעצם לא רק טובה שנעשית לערבים, כלפי פנים, אלא זה גם כלפי חוץ. זהו דבר מאוד משמעותי כלפי חוץ. אם אדם מקבל מבחון ציופרים, תמיכה וכל דבר אחר, הוא צריך לשלם כלפי פנים. גם אם הוא לא מאמין בזה או כן מאמין בזה, כן מס שפתיים או לא מס שפתיים, הלגיטימיות של השלטון וצורת השלטון נקבעת לפי איזה פרוצדורות השלטון עצמו מקיים. למשל העניין של עבדאללה אוצ'אלאן בתורכיה הוא בעייתי לא רק מבחינת הרקורד הפנימי שלה אלא גם מבחינת קבלתה לשוק האירופאי המשותף. ישראל מראה רקורד פנימי טוב לא רק כדבר שהוא טוב לערבים, אלא גם כדבר שטוב לישראל מבחינות שונות.

דבר נוסף שרציתי להזכיר אותו, וקצת מפריע לי אישית. בכל פעם אני שומע שליהודים יש מדינה אחת. אבל יש כמה ישראלים שיש להם יותר מפספורט אחד. הבעיה שלי היא שאני לא יכול להשיג

יותר מפספורט אחד. לא רק ליהודים יש רק מדינה אחת, גם לי אין אפשרות אחרת.

ראסם תמאיסי: ליהודים יש מדינה אחת והרבה פספורטים, לך יש הרבה מדינות ופספורט אחד.

אחמד סעדי: לא. אין לי הרבה מדינות, אין לי הרבה פספורטים.

יואל בן נון: קודם כל אני מגדיר דמוקרטיה כשלטון הרוב, שמתחשב בזכויות המיעוט. אני חושב שזה הרבה יותר פשוט מאשר כל הסיפור של הסדרים. התזה של סמי, שמבחין בצורה מסודרת בין זכויות המיעוט כבן אדם פרטי לבין זכויות המיעוט כקבוצה תרבותית, קבוצה לאומית, או כל קבוצה אחרת, היא מעניינת. זה באמת מעורר הרבה מאוד מחשבות.

אני רוצה לשים רגע אצבע על מה שאלה אמרה קודם, שדווקא יהודים דתיים, ככל שהם יותר דתיים יותר קל להם לעבור למודל שהוא אולי רב תרבותי, אולי קונסוציונלי. אני חושב שזה נכון. אני חושב שזה ייתן לנו אמת מידה לבעיה הגדולה שעומדת לפנינו, כמו שאני רואה אותה. אני רואה את הבעיה שמפריעה, בכל הדברים שהועלו כאן, כבעיה של מאוימות. קבוצת הרוב היהודי בישראל מרגישה את עצמה מאוימת, ואפשר לנתח מכאן ועד להודעה חדשה למה היא מרגישה מאוימת. אבל היא מרגישה מאוימת ויש קשר בתודעה של רוב היהודים בישראל, בין האיום הזה ופוטנציאל האיום הזה, לבין הקבוצה הערבית ישראלית. אני מזהה תחושת מאוימות כללית. המאוימות הזאת, קשורה במדינות ערב, בכל מיני איומים. תיאורטית, אילולא הייתה תחושת מאוימות, אני חושב שרוב הבעיות לא היו קיימות. ככה נדמה לי.

אם היו קיימות הבעיות של הקרקעות, הבעיות של יוצאי צבא, או מה הוא יעשה בתפקיד כזה או אחר, אם סיפור כזה היה קורה במקום שאין בו תחושת מאוימות, הוא היה מוקע מיידית באופן מאוד רחב.

בואו נראה את זה בהקשר החרדי. אני באמת חושב שאנחנו נכנסים לשלב חדש, שבו קבוצת הרוב בישראל מאוימת עכשיו, לא רק מהכיוון הערבי. היא מאוימת גם מהכיוון החרדי. וזה בלתי קשור בכל הנושאים שעולים כאן.

בשלב הקודם, הקבוצה החרדית ראתה את עצמה מאוימת על ידי קבוצת הרוב, זה מה שהיה בשנות החמישים. פה אני מסכים במאה אחוז עם סמי, שדמוקרטיה ליברלית היא הרבה פעמים דמוקרטיה אתנית מוסווית וכבר הרבה שנים אני חושב, שכור ההיתוך הישראלי של שנות החמישים זה לא המצאה של מפא"י ושה קורה בהמון מקומות בהם יש מדינות לאום מערביות, ליברליות.

הניתוח של הטמיעה, כלומר הלחץ לטמיעה הוא מאה אחוז נכון. זו תופעת מפתח בחיי העם היהודי בעידן החדש. ההתבוללות של העם היהודי היא תוצאה של כניסה לתוך דמוקרטיה ליברליות של מדינות לאום מערביות. מה עשתה הקבוצה החרדית בישראל, שראתה בדיוק כור היתוך כזה, שלוחץ לטמיעה? היא הקימה חומות, כדי להגן על הזהות של עצמה. היא עושה את זה גם בארה"ב וזה לא מאיים על אף אחד. בישראל של שנות החמישים והשישים והשבעים זה לא איים על אף אחד.

היום, כתוצאה מהתפתחויות, תהליכים שקרו, היחלשות מצד אחד והתחזקות מצד שני, כשהציבור היהודי בישראל שמזוהה עם ציבור הרוב רואה את ההפגנה החרדית נגד בית המשפט העליון, הוא מרגיש מאויים. מאויים לגבי כל מערכות הערכים ואיך תיראה המדינה ומי הולך לכבוש אותה מבפנים. כתוצאה מזה נוצרות פה שתי קבוצות, שמאיימות אחת על השניה ואפשר לצפות את התהליכים האלה.

מה יתרחש מכאן והלאה? ישנה מאוימות כזו שהחרדים אומרים אתם מאיימים על התרבות היהודית שהבאנו איתנו וכו', ואנחנו נלחמים כדי לשמור עליה, ומצד שני היהודים הציונים אומרים אתם מאיימים על המדינה שהקמנו ושלחמנו עליה ושמייטב בנינו וכו'. אני חושב שאם לא הייתה מאוימות כזאת, הבעיה הייתה יורדת באופן דרסטי והיה הרבה יותר קל למצוא פתרונות. ככל שהאיום גדל כך יהיו יותר ברירות ויהיה יותר חומר לעשות סימפוזיונים ומפגשים ועוד דברים כאלה. אני מקווה שלא. זהו לדעתי ניתוח אובייקטיבי.

גם כאן יש מאוימות. המאוימות נובעת מזה, ואלה אמרה את זה נכון, שהקבוצה הערבית בישראל היא במובנים מסוימים בעלת זיקה לקבוצה הערבית פלשתינית. קבוצה שנמצאת מסביב, נשלטת, חצי נשלטת או בקושי נשלטת, לא משנה, על ידינו. קבוצה שמנהלת מאבק נגדנו, מאבק שעכשיו מתנהל אחרת, אבל זה עדיין מאבק. זה כתוצאה מתהליכים היסטוריים שכולם מכירים אותם.

אני חושב שאם תעשו משאל, נגלה מיד שאנשים בישראל חוששים שיש השתלטות ערבית על קרקעות. ככה זה נקרא, השתלטות. אני מדבר על תודעה ועל תחושות. כשאדם בישראל קורא את התמונה הזאת, הוא רואה פוטנציאל של איום על גבולות המדינה ועל עתיד המדינה ועל יכולתה לתפקד וכן הלאה. לכן באות תוכניות כמו תמ"א 22.

ואתם יודעים, חלק מהדברים היהודים לא תמיד יודעים. אני אתן לכם דוגמא. יש התעוררות לאומית אצל הבדואים בנגב. זאת עובדה. בגלל שורה של דברים.

ראסם תמאיסי: התעוררות של צרכים, לא התעוררות לאומית.

יואל בן נון: מצד אחד אני נוסע לסיור עם תלמידים בהר הנגב ואני אוהב לנסוע לגבול עם מצרים, על כביש הגבול מניצנה עד מצפה רמון. כביש, שאפשר להיכנס אליו בתנאים מסוימים, ויש בו תצפיות יפהפיות. ואני עוצר בתצפית, יושבים כולם ומסתכלים על הנוף. עוצר גייפ סיור של הצבא, ויוצאים שלושה חיילים, שלושתם לא יהודים, שנכנסים אתנו לשיחה חופשית. אחד מהנגב, שניים מהגליל. זה היה מעניין לראות איך הם מציגים את עצמם, איך התלמידים מסתכלים על התופעה הזאת. זו תופעה שהולכת וגדלה, לדעתי.

להערכת, מכל מיני סיבות, גם ערבים ישראלים מכל מיני קבוצות, ייכנסו יותר ויותר לתוך המערכות הצבאיות. זה במידה מסוימת מפיח. צבא, בכל המדינות בעולם הוא קרש קפיצה לקבוצות חלשות. בישראל זה לא היה ככה בגלל המלחמה. אני חושב שגם חרדים יכנסו לצבא, מאותן סיבות. בכל מיני הסדרים הם ימצאו דרכים, כי סופסוף הם יבינו שהיותם מחוץ לצבא מכה אותם בראש ובראשונה, זה צד אחד של הסיפור.

מצד שני אני מכיר סיפורים, על גברים משפחות בדואיות שמתחננים עם נשים מעזה, או מיאטה. כאשר ישראלים רואים את הדברים האלה, מצד אחד יכולה להיות הפחתה מסוימת במאומות, אבל בסך הכל יש עליה במאומות. יהודים אומרים לעצמם שאם הבדואי נושא אישה ראשונה מרהט ונושא אישה שנייה מיאטה, נוצרת שם חבירה. הסיכון הביטחוני הוא מפני שנוצר פה סוג של חיבור מסוים בין קבוצות. זה דבר מאיים. לכן, כל זמן שיש משא ומתן על גבולות המדינה, תהיה מאומות.

אני רוצה להגיד בהקשר הזה, שכל הסיסמאות האלה, שלפעמים, אני ממש לא מבין את ההיגיון שלהן, לגבי שינוי אופייה היהודי של מדינת ישראל, כמו הרבה מהדברים שעזמי בשארה אומר, ואני מקשיב לו ואני קורא אותו, מעלים את רמת המאומות. לכן הם יקצינו את הסכסוך. זה יקצין את העניין.

אני רוצה להוריד את רמת המאומות. למה? כי אני חושב, כמו שאמרת, שלום, פיתוח, שגשוג ודמוקרטיה, זה טוב למדינת ישראל, זה טוב לעם היהודי, ואין לנו דרך אחרת לחיות. אם אנחנו רוצים לשרת במשהו את התהליך ההפוך, צריך לעשות מאמצים לחשוב איך מפחיתים את המאומות, כיוון שחלק מהמאומות היא פסיכולוגית. בוודאי שבמישור הפסיכולוגי אפשר לצמצם מאומות, בהמון דרכים. כל הורדה של רמת האיום בתודעה בהחלט תעלה את האפשרות לקיים דמוקרטיה לא יותר ליברלית אלא דמוקרטיה אתנית יותר משופרת. דמוקרטיה אתנית משופרת, כי אני לא חושב שאפשר להגיע למודל לגמרי אחר.

מרדכי קרמניצר: אני לא יודע מה המצב הסובייקטיבי שלנו. אבל מבחינה אובייקטיבית אנחנו במצוקת זמן חריפה. לכן, אני מציע שאת הדיון הזה לא נסכם במושב הזה, כי הוא דיון עקרוני, אולי העקרוני ביותר שאנחנו אמורים לקיים. ואני עוד רוצה לתת גם לסמי וגם לעאדל זכות להגיב על דברים שנאמרו. לכן אני מציע, שיתבטאו אנשים שיש להם הצהרות מאוד קצרות, בזמן שנותר לנו. אנשים אחרים יתבטאו במפגש הבא.

האלה אספניולי: יש לי שתי שאלות שאפשר לשאול. שתי שאלות לסמי. שאלה אחת היא למה הצבת ברצף את הדמוקרטיה הרב-תרבותית מעל הדמוקרטיה הקונסוציונלית, למרות שבדמוקרטיה הרב-תרבותית ההכרה בזכויות הקולקטיביות לא מעוגנת בחוק. לדעתי טוב יותר אם ההכרה בזכויות הקולקטיביות תהיה מעוגנת בחוק, כך שהדמוקרטיה הקונסוציונלית צריכה להיות יותר גבוהה. יש לי גם שאלה שניה. האם כל דבר נקרא דמוקרטיה? האם לא מתחשבים בפער בין ההצהרות לבין המעשים? האם מדינה שמפרה זכויות כל יום עדיין נחשבת דמוקרטית? איפה נכנס כל העניין של הפרת זכויות והאם מספיק להצהיר על מתן זכויות ולא לתת בפועל בכדי להיחשב למדינה דמוקרטית? האם זה נכנס במודל? אני אסתפק בשתי השאלות ואשמור את הזכות לדיון בהמשך.

כאמל ריאן: כמה משפטים. קודם כל אני רוצה לתת עצה לכל הפרוור המכובד, שלא נתרכז יותר מידי בתיאוריות לעתיד. ברוך השם אנחנו משופעים פה בפרופסורים ודוקטורים, זה טוב, זו ברכה, אבל אנחנו רוצים לרדת לשטח. מה יש לנו בשטח?

אליעזר דון יחיא: אתה מכיר את אימרתו של ביסמארק? עוד מאה ומאתיים פרופסורים וגרמניה הייתה אבודה.

כאמל ריאן: אדוני הרב, אם אתה סובל מאיום, מה יגיד המיעוט? מה ירגיש, אם אתה כמדינה חזקה, עם טנקים, עם כל העוצמה שיש לה, עדיין מרגיש מאויים? הבנתי אותך, אבל גם אתה צריך להרגיש את המיעוט הזה, שמעוניין בפרנסה שלו. אני שנתיים ישבתי ללא עבודה, בגלל שאמרתי מילה, שאני שייך לתנועה האיסלמית. נרדפתי שנתיים, ויישאר לי עוד עשרים שנה, בגלל שאני שייך לתנועה האיסלמית.

אם אנחנו רוצים לדבר היסטוריה, כל אחד יש לו את ההיסטוריה שלו. כמו שאתה מאמין בארץ ישראל השלמה, אני מאמין בארץ פלשתיין השלמה והמושלמת. זו אמונה. אתה רוצה שנבוא ונציג את האמונות שלנו? לכך אין פתרון חוץ מחרב.

אני חושב שבקרב הערבים שנמצאים כאן, יש הסכמה כללית וזו הזדמנות למדינת ישראל. אני איש התנועה האיסלמית, אבל אנחנו כולנו אזרחי מדינת ישראל. אני חושב ששאלה אחת צריכה לשאול המדינה- מה היא רוצה מהערבים במדינת ישראל ואיך היא תפתור את הבעיה של הערבים בישראל כאילו אין שטחים ואיך היא תפתור את בעיית השטחים הכבושים כאילו אין בעיה במדינת ישראל.

הרי לא ייתכן, שכשאני בא לפתור את הבעיה של הערבים במדינת ישראל, אני צריך להתחשב באיום מהקיצוניים, וצריך להתחשב היום גם באיום של החרדים. עוד מעט יבוא עוד איום וככה הילדים שלנו ירגישו את כל התסבוכות של המדינה הזאת. מה זאת אשמתם?

לכן צריך לשאול שתי שאלות, ויכול להיות שנתפורה את הבעיה ואנחנו אפילו לא יודעים את זה. מה מדינת ישראל רוצה מהערבים? בואו נספור את הבקשות. מה הערבים רוצים מהמדינה? יכול להיות שהמדינה, אחרי שנספור את כל הבקשות ויהיו בקשות ריאליות, המדינה תיענה לבקשות האלה. ומהצד השני, המנהיגות של הערבים היום, שמכירה במדינת ישראל, באמת תסכים לדרישות של המדינה וכך נתקרב לפתרון, אם אנחנו רוצים להצליח במטרה שאנחנו הגדרנו אותה. אבל אם נתרחק יותר מידי, אני חושב שנחטיא את המטרה.

טלאל אלקרנאוי: אני אנסה בקצרה לרכז כמה דברים שרציתי להגיד אותם. אני רוצה לדבר אמת. אם ישאלו אותי היום כאזרח מדינת ישראל, באיזה משטר דמוקרטי במזרח התיכון אתה רוצה לגור, אני אגיד בפירוש מדינת ישראל.

למרות, שבמדינת ישראל ובנגב יש עדיין דמוקרטיה של עם אדוניים. עדיין יש בנגב בדואים שאין להם אזרחות, למרות שחלקם שירתו בצבא. אני אומר את זה בגלוי. היו מספר תביעות והיו מספר פניות למשרד הפנים.

אבל יחד עם זה, אני אומר בגלוי, חלק גדול מהאנשים באוכלוסייה היהודית במדינת ישראל הם חשדנים. הם עם חשדן ולא יעזור בית דין. ואני ביחד עם כל החברים צריכים להוציא את החשדנות הזאת. חשדנות כלפינו, כלפי כל אחד מאתנו כערבי. לי היה הכבוד לנסוע עם ראש הממשלה יצחק רבין בהסכם השלום עם מלך ירדן. ולא רק זה, גם ראשי ממשלה מבקרים בבית שלי. אבל כשאני מגיע לשדה התעופה אני עומד כמוהו. בדיוק כמו שאחמד סעדי סיפר, גם לי קורה דבר כזה, למרות שגם לי יש קרובי משפחה ששירתו בצבא, בדרגות גבוהות. זאת הבעיה שיש לנו במדינת ישראל. העם הזה הוא עם חשדן. מי יוצר את החשדנות? תאמינו לי שאלו לא הפוליטיקאים הבכירים ברמה הבכירה אלא הפקידות הזוטרה שנמצאת בשטח.

כמו שאמר ראסם, הם גם המתכננים בועדות המחוזיות, הם גם מנהלים את משרדי המחוזות של משרד החינוך ומשרד הפנים ומשרד השיכון וכל משרד שתראה. מזה אנחנו סובלים.

אני הלכתי לבחירות המוניציפליות לא מזמן, בשותפות עם התנועה האיסלמית. אני הלכתי לבחירות מוניציפליות כאיש מפלגת העבודה, עם התנועה האיסלמית. זה נושא מוניציפלי גרידא, צריך לשרת את האוכלוסייה. ראשי מפלגת העבודה בירכו, אמרו שזה נושא מוניציפלי ואתם תחליטו.

דעו לכם, אני אומר כאן, שאין פקיד שלא התערב במחוזות- מה פתאום? השתגעת? אתה הולך עם התנועה האיסלמית?

ולכן רבותיי, אנחנו צריכים לנסות להוציא את החשדנות הזאת ולתקן את המצב בדמוקרטיה הישראלית. דמוקרטיה שתתאים לאוכלוסייה, לכלל האוכלוסייה, כולל התחשבות במצב של הערבים שסובלים במדינת ישראל. אתה דיברת על האוכלוסייה הבדואית בנגב. אני אומר לך שהבדואים לא הקצינו, אלא המציאות הקצינה. המציאות של מדינת ישראל הקצינה. הקיפוח, ההפליה, המצוקות, כמו שדיברה החברה. זו חבית של חומר נפץ, שכל הזמן דחוס, עד שיום אחד תתפוצץ.

אני היום ברהט לא יכול להתרחב, לא לכיוון כביש 264 לא לכיוון כביש 40, שני צירים ראשיים. אני סיכון ביטחוני, ולא יכול להתחבר לשני צירים- באר שבע תל אביב, באר שבע בית קמה. אני יכול להתרחב רק דרומה או צפונה. זאת המציאות ולכן המציאות הזאת היא קשה. והרוב הדומיננטי הוא הרוב היהודי, והוא הגורם לכך ולא האוכלוסייה הערבית.

אלי רכס: אני אתחיל בדיון הבא.

מרדכי קרמיניצר:

הערות קצרצרות של עאדל וסמי, אם אתם רוצים להגיב עכשיו.

עאדל מנאע:

אם אני לא אגיב על חלק מהדברים שנאמרו עכשיו הם יישכחו, ואני מרגיש חובה, כמין סיכום של הדיון, בכל זאת להגיב עליהם. ברור לכולנו שאין שיטה דמוקרטית מושלמת. זה בתגובה לדברים שאמר סמי ובעיקר לדברים שאמר איציק רייטר. ברור שאין דמוקרטיה ליברלית מושלמת, ולכל שיטה דמוקרטית יש פה ושם פגמים ואין שוויון מוחלט וכי'.

על הרצף הזה בין שיטה מושלמת ושוויון מלא ומוחלט לבין המצב שבמקומות מסוימים, כמו במדינת ישראל, חוסר השוויון מעוגן בחוק ובמציאות החברתית והפוליטית משך חמישים שנה, יש הבדל גדול. אי אפשר להיתמס בדברים האלה. זה דבר חשוב. משהו שקשור לזה- העניין של דומיננטיות של הרוב במדינות אתניות או בדמוקרטיה אתנית. שוב, השאלה כאן היא מה המשמעות של הדומיננטיות הזאת. מהו גבול הדומיננטיות הזאת, שיוודת לחיי המיעוט, לוקחת את האדמות שלו, מנצלת את המשאבים שלו, לוקחת ממנו ונותנת לצד השני, ובונה את כל זה ומעגנת במערכת משפטית. מהו הגבול, גם זו שאלה שחשוב להתייחס אליה.

אלי רכס:

מהן נקודות החיבור?

עאדל מנאע:

אנחנו חייבים קודם למצוא מהי המחלה ואחר כך להתחיל לטפל בה. אי אפשר להציע פתרונות בתרופות לפני שאנחנו מבינים מהי המחלה. אנחנו נגיע לחיבור, אבל עכשיו אנחנו מנתחים את המצב הקיים. אחר כך נציע אלטרנטיבות למציאות הקיימת.

לגבי השתלטות של ערבים על קרקעות וכי'. כל אחד יכול להציע את הנרטיב שלו למה קרה ומה קורה במדינה הזאת. אבל כולם יודעים מה קרה במדינה הזאת. המדינה הזאת קמה על חורבות העם הפלשתיני ואנחנו חלק מהעם הזה. העם הפלשתיני, שהפסיד את המלחמה הזאת, מקבל את ההפסד הזה כעובדה היסטורית. אולי חלק מהתשובה לשאלה שאלי שואל היא שהמיעוט שבתוך ישראל והפלשתינים שבתוך השטחים מנסים למצוא הסדר כן לחיות עם מדינת ישראל. אבל הסדר של כבוד, לא כבוד חברתי, אלא כבוד שמשמעותו שוויון הזדמנויות וזכויות המעוגנות בחוק. נכון שהחוק בעצמו לא מבטיח שהזכויות ימומשו, אבל זה תנאי הכרחי, בלתי מספיק. אם יש הפליה בחוק, איך אני אדרוש שיהיו בפועל זכויות אמיתיות?

ביחס לכך שערבים יכנסו לצבא, קרש קפיצה וכי'- אני מעדיף לא להגיב על זה בשלב הזה. לגבי העניין של המאוימות- כבר הגיבו על זה, לכן אני מוותר. מי שמאויים פה בקיום שלו, זה המיעוט החלש וכי'. זה נכון שיש הרגשה של מאוימות של היהודים, אני מכיר את זה. חלק מזה סובייקטיבי פסיכולוגי וחלק מזה אמיתי ואובייקטיבי. אני לא בטוח אם היהודים בישראל ירגישו יותר מאוימים כשיהיה שלום עם הערבים עם גבולות פתוחים וערבים יציפו את מדינת ישראל כתיירים או כשהם חיים בגטו.

בארבע חמש השנים האחרונות שמעתי מהרבה סוציולוגים ואנשים חכמים במדינה הזאת שלא צריך שלום עם הערבי, כי מה יקרה לנו אם כל הערבים יתחילו לבוא אלינו. טמיעה, נישואי תערובת, אנחנו נהיה חלק מהמזרח.

מדובר בסוציולוגים די רציניים שדיברו על הדבר הזה. כך שהרגשת המאוימות תהיה גם כשתהיה מלחמה וגם כשיהיה שלום, וכמו שאמרת, גם בין יהודים ליהודים. כך שלתלות את כל או חלק מההפליה של הערבים בזה שמדינת ישראל מאוימת, בגלל הסכסוך או בגלל הביטחון, זה למצוא את הצידוקים להפליה ולמציאות הלא שוויונית. אולי לא אתה, אבל הרבה אנשים משתמשים בזה כתירועים.

לסיכום, ברור, שכולנו מדברים על עתיד, שאולי לא יהיה בו שוויון מלא במאה אחוז. ברור שאי אפשר להגיע, במיוחד בזמן שנראה לעין, לשוויון במאה אחוז.

אבל, מצד שני, לגבי האוכלוסייה הערבית שאלה חושבת שגילתה בגרות, אני עדיין חושב שמדובר בחולשה, וברצון הישרדות. הם יצאו מהטראומה של 48 והיו חלשים, ורצו הישרדות. כשאין לך אוכל, אתה לא חושב על ללכת לקולנוע. אתה קודם מבטיח את עצמך, שתישאר במולדת, שלא תגורש ולא תהפוך לפליט. אחר כך אתה קצת מתחזק ואז אתה דורש עוד קצת. אתה דורש ביטול ממשל צבאי. אתה מתחיל להתקדם לקראת דרישת שוויון. הערבים היו באמת סבלניים או סובלניים בגלל החולשה שלהם, בעיקרו של דבר. אין פה בגרות, יש פה חולשה. אם אני כבר לא מוכן לסבול, להמשיך את חיי במציאות של חוסר שוויון, אני מניח שהדור הבא, הנכדים שלי והננינים שלי בוודאי לא יסכימו לזה. לכן נקודת המוצא צריכה להיות השאיפה לשוויוניות. השאלה היא כיצד אנחנו, במציאות המסובכת, הישראלית או לא משנה איך נקרא לאופי של המדינה, הולכים בשלבים לכיוון של שוויון ולמצב שגם ערבים וגם יהודים יוכלו להיות בו.

סמי סמוחה:

בגלל השעה הקצרה, אני לא אוכל להשיב להרבה הערות, רק

אומר כמה דברים כלליים. אפשר יהיה להוסיף ולהתייחס בפעם הבאה. באופן כללי הייתי אומר שהדגם של דמוקרטיה אתנית, שאני מאמין שהוא תואם את המצב הישראלי, מבוסס על ההנחה המהותית שיש סתירה מהותית בין דמוקרטיה לבין יהדות ציונית. יש פה שני עקרונות ארגון של החברה שעומדים בסתירה או במתח. לא בכל מצב יש סתירה ומתח.

סליחה שאני קוטע אותך, זה לא תלוי באיך אתה מגדיר מה זו

עאדל מנאע:
יהדות של המדינה?

סמי סמוחה:
יש ויכוח גדול מה צריך להיות הביטוי הקונקרטי של יהודיותה של המדינה. יש ויכוח בין היהודים הדתיים והחילוניים בקשר לזה. ליהודים הדתיים זה צריך להיות ביטוי דתי, בשביל היהודים החילוניים הביטוי צריך להיות יהודי, אבל לא דתי. זהו ויכוח פנימי בין היהודים, כשיש קונצנזוס בין היהודים שזה צריך להיות יהודי ובעל ביטוי יהודי, והערבים לא מקבלים את זה.

יש פה סתירה מהותית. אתה יכול להיות עם מודל שאומר אין סתירה מהותית. רוב החוקרים, כולל אליעזר, מתעלמים מהסתירה הזאת ואומרים שזו דמוקרטיה ליברלית, מערבית אבל חריגה. כשהוא מסביר מה זאת אומרת חריגה, הוא בסך הכל מסביר מה זה דמוקרטיה אתנית. הפרשנות שלי היא שכשאתה מתחיל להסביר מה זה חריגה, אתה מסביר בדיוק מה זה דמוקרטיה אתנית, אבל נוח לך לקרוא לזה ככה.

למה זה חשוב שכל המודל יהיה מבוסס על הסתירה המהותית הפנימית הזאת? כי ברגע שאתה מוציא את הסתירה הזאת, אתה לא מבין מה קורה בישראל. אתה לא מבין את זה, לא כערבי שיש לך הרבה ביקורת על המדינה ואתה מתעלם מהרבה דברים אחרים, מהצד הדמוקרטי שלה, ואותם יהודים מתעלמים מהצד השני. רק הסתירה המהותית יכולה להסביר את המורכבות של המציאות הישראלית ואת המורכבות של המצב הישראלי. אני מביא דוגמא ממה שאחמד אמר, לגבי הכרעות גורליות. כביכול מה שיוצא מדמוקרטיה אתנית הוא שערבים לא צריכים להשתתף בהכרעות גורליות. נכון, זה באמת מה שאני טוען, אבל השמאל אומר שזה גזעני. שתי הטענות נכונות. גם הטענה שאומרת שהטענה הזאת היא גזענית וגם האנשים שטוענים את הטענה לא חושבים את עצמם גזענים. זה בדיוק אופייה של דמוקרטיה אתנית, שיש לה שני הצדדים האלה ויש לה הפרשנויות האלה.

אני לא יכול לתת לכם את כל הפרטים של המאמר, אבל באופן כללי דמוקרטיה אתנית מבוססת על ההנחה שהיא מתקיימת במצב שבו הרוב מרגיש מאוים. אין משמעות לדמוקרטיה אתנית בלי איום.

האיום הוא רב צדדי. הוא לא רק מבחינה ביטחונית. האיום הוא גם דמוגרפי, האיום הוא גם תרבותי. יש לו המון צדדים והוא גם משתנה לאורך זמן. האיום איננו רק הרגשה. אילו זה רק היה פסיכולוגיה, אז אפשר לעשות טיפול. אבל המצב בדמוקרטיה אתנית, שהאיום הוא אובייקטיבי, יש לו בסיס היסטורי, יש לו בסיס בהווה. ואני יכול להיכנס אתכם עכשו ומהסביר, שערבים בישראל באמת מאיימים על היהודים, וזה לא דיבורים בעלמא. למשל, בגליל המרכזי וההררי, הם שבעים אחוז מהאוכלוסייה. הגליל הזה היה חלק ממדינה פלשתינית, לפי החלטת 47', ולכן ליהודים יש הפרויקט של ייחוד הגליל, כי הם מרגישים מאוימים. זה לא בלתי אפשרי שמיעוטים במצבים כאלה ידרשו אוטונומיה וירצו לעזוב את המדינה. אני יכול להביא לך דוגמאות מההיסטוריה. אלו לא דיבורים בעלמא. אומרים שהערבים היו נאמנים למדינה, וזה נכון, אבל היו שני גלים רציניים של טרור ערבי בין 70'-68'. ארבע מאות ערבים ישבו בכלא, ועד היום יש ארבעים ערבים שנמצאים בבתי סוהר מסיבות ביטחוניות. זה לא מצוץ מן האצבע. ישנו בסיס אובייקטיבי מסוים והתודעה של האיום מגדילה אותו, בוודאי.

לכן, המדינה מקיימת פיקוח בטחוני על הערבים, עד היום הזה, לא באופן אינדיבידואלי, אלא פיקוח קולקטיבי. כל ערביי ישראל כקבוצת אוכלוסייה הם יעד של כוחות הביטחון של מדינת ישראל. אל תסתירו את זה.

נשאלת השאלה האם ככה סתם מדינה משוגעת מקיימת מערכת של פיקוח על מיעוט, ללא שום סיבה? לא. אבל חשוב לציין שאני לא מצדיק את זה, אני מסביר את זה. זו המציאות. אותו הדבר בסלובקיה, שם רואים את המיעוט ההונגרי שיושב על הגבול של הונגריה, ברציפות טריטוריאלי מסוימת, כאיום על המדינה, על אופייה האתני של המדינה ועל ביטחונה של המדינה. אין מה לעשות. אפשר להציג את הסתירה המהותית בין אופייה הדמוקרטי ובין אופייה היהודי. אפשר לצמצם את הסתירה, לחזק את הדמוקרטיה, לצמצם גילויים של אופייה היהודי, אבל למנוע את הסתירה הזאת אי אפשר. אם אתה תמנע את זה, אתה תיצור דגם אחר.

בית המשפט העליון בפסק דין שלו בקשר לרשימה המתקדמת, הסביר מה זה מדינה יהודית ונתן הגדרות אופרטיביות למושג. אבל מיעוט השופטים האשים את הרשימה המתקדמת בכך שהיא לא מכירה בישראל כמדינתו של העם היהודי, בכך שהיא דורשת במצעה ובהרבה התבטאויות שוויון מוחלט בין יהודים וערבים, שזה דמוקרטיה ליברלית, והדבר נחשב חתרני לפי בית המשפט העליון. זה לא דמוקרטי, אבל זה בית המשפט העליון. רוב השופטים נתנו להם בסוף לרוץ מסיבות

אחרות, לא בגלל המהות. זאת אומרת שאין אפשרות לשוויון מוחלט, כי ברגע שיש שוויון מוחלט בין יהודים וערבים אין מדינה יהודית. המשמעות של מדינה יהודית היא שיש ליהודים יתרון, יש להם העדפה באיזושהי צורה. זה בלתי אפשרי אחרת ועל זה אנחנו מתווכחים. השאלה היא איך אנחנו מחזקים את אופייה הדמוקרטי של המדינה, עם ריכוך מסוים של אופייה היהודי, בלי לבטל אותו. כי היהודים בישראל, בשלב ההיסטורי הזה שבו אנחנו נמצאים, בשלב הלאומיות ובשלב הזה של הסכסוך, לא יוותרו על מדינה יהודית.

אנחנו צריכים לדעת מהי המסגרת של הדין הזה. אם המסגרת היא ביטול אופייה היהודי של המדינה אז אין על מה ללכת. אפילו אם אנחנו נסכים פה, זה לא יעזור, כי אז אותה הסכמה בינינו לא תהיה שווה את הנייר שנכתבה עליו, כי הציבור היהודי לא יהיה מוכן לכך, ותחושת האיום רק תגדל.

תודה. אני חושב שעשינו קצת דרך.

מרדכי קרמניצר: